ПОСІБНИК
до настільної гри

УПА
відповідь нескореного народу

Український інститут національної пам'яті
memory.gov.ua
Центр досліджень визвольного руху
cdvr.org.ua

ІДЕЯ ПРОЕКТУ:
Володимир В'ятрович Юрій Смертига

КООРДИНАТОРИ ПРОЕКТУ:
Наталія Бик Зоя Бойченко Володимир Поліщук Аліна Шпак

АВТОРИ ТЕКСТУ:
Ігор Бігун Володимир Бірчак Леся Бондарук Володимир В'ятрович
Олеся Ісаюк Олександр Іщук Іван Патриляк Сергій Рябенко

АВТОРИ ПИТАНЬ І МЕТОДИЧНИЙ СУПРОВІД:
Ганна Байкєніч Олена Охрімчук

НАУКОВИЙ РЕДАКТОР:
Володимир Бірчак

НАД ПРОЕКТОМ ПРАЦЮВАЛИ:
Андрій Когут Олена Халімон Олена Шарговська
Наталка Позняк-Хоменко Ярина Ясиневич

ДИЗАЙН І ВЕРСТКА:
Володимир Поліщук Микола Ган Юрій Смертига

КАРТИ:
Дмитро Вортман Леонід Криницький

ГРАФІЧНІ ЕЛЕМЕНТИ:
Ігор Саківський Ольга Сало Петро Клим
Український кризовий медіа центр

ФОТО, ДОКУМЕНТИ ТА ІЛЮСТРАЦІЇ:
Архів Центру досліджень визвольного руху;
Галузевий державний архів Служби безпеки України;
Державний архів Волинської області;
Державний архів м. Нюрнберга (Staatsarchiv Nürnberg), ФРН;
Електронний архів українського визвольного руху avr.org.ua;
Архів видавництва «Літопис УПА»;
Реконструкції:Військово-історичний клуб «Сотня Сіроманці» (Чикаго, США).

© Український інститут національної пам'яті,2018
© Центр досліджень визвольного руху, 2018
© Смертига Ю.Л., ФОП, 2018

ВСТУП

Українська земля — одна з головних арен Другої світової війни. Тут зіткнулися нацистський та комуністичний тоталітарні режими. Для обох Україна, наші природні багатства, надра і люди були лише ресурсом у боротьбі один із одним за світове панування.

Але знайшлися відчайдухи, які кинули виклик двом нелюдським системам. Так з'явилася Українська Повстанська Армія. Це військове формування не найбільше з тих, які діяли на українських теренах. Але — найважливіше.

УПА — єдина армія в Другій світовій, яку створили самі українці заради захисту українців. І без будь-якої зовнішньої допомоги.

УПА стала відповіддю нескореного народу на спробу поневолення. Несподіваною відповіддю для тих, хто вважав українців меншими братами та недолюдьми. Хто був упевнений, що остаточно переламав їм хребет репресіями та Голодомором.

Повстанська армія воювала за створення Незалежної української держави. Ця мета суперечила планам усіх інших учасників війни. Відкидаючи будь-які компроміси у боротьбі за свободу батьківщини, наші повстанці стали окремим, українським чинником Другої світової.

Для більшості українців, що були солдатами в інших арміях, війна закінчилася після припинення бойових дій у Європі у травні 1945-го чи кілька місяців потому — після капітуляції Японії у вересні.

Але не для воїнів УПА. Повстанська війна проти комуністичного тоталітарного режиму точилася ще понад десятиліття.

ГОТУЮЧИСЬ ДО ВІЙНИ

Щоб створити армію, не маючи держави, слід було довго та наполегливо працювати. Ще задовго до Другої світової війни, у 1929 році у Відні ветерани доби Української Народної Республіки і молодь із націоналістичних гуртків створили Організацію українських націоналістів. Керівництво (Провід) Організації очолив один із героїв Української революції 1917 – 1921 років полковник Євген Коновалець. В ОУН вступали тисячі молодих хлопців і дівчат. Перше бойове «хрещення» вони прийняли в березні 1939 року, коли стали на захист Карпатської України.

У вересні 1939-го, коли Третій Райх і СРСР окупували і розділили Польщу, члени ОУН зіткнулися і з комуністичною репресивною машиною.

Євген Коновалець (1891—1938) об'єднав ветеранів Української революції 1917-1921 рр. і націоналістичну молодь.

Народився в селі Зашків на Львівщині в учительській родині. Навчався на правничому факультеті Львівського університету. Активний громадський діяч, згодом — хорунжий австрійської армії. Потрапив у російський полон, з якого звільнився восени 1917 року. У Києві виступив співорганізатором Корпусу Січових стрільців, став його командиром. Корпус під його керівництвом став найкращою бойовою одиницею армії УНР. Після поразки визвольних змагань Коновалець став одним із засновників Української військової організації та очолив її. 1929 року обійняв посаду Голови Проводу новоствореної ОУН. Убитий агентом НКВД 23 травня 1938 року в м.Роттердамі.

«УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ» НА ПОЧАТКУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ

Активісти українського визвольного руху скористалися початком війни, щоб втілити стратегічне завдання: створити незалежну Українську державу.

Розділена окупантами Україна могла розраховувати на повернення своєї свободи, адже війна ламала усталені кордони. На той час українці вже зазнали страшних репресій, аж до геноциду, від СРСР. Тож серед двох сил, які зійшлися у протистоянні за світове панування, оунівці побачили в Німеччині потенційного союзника. І коли Третій Райх, після двох років партнерства із Союзом, врешті повернув зброю проти нього, націоналісти вирішили скористатися нагодою.

Утім Провід ОУН на чолі зі Степаном Бандерою чітко окреслив позицію — без урахування німцями українських інтересів з ними буде не співпраця, а конфронтація. Перед вторгненням німців до СРСР лідери ОУН(б) розкритикували нацистське бачення «українського питання» і попередили гітлерівців: несприятливе для України його вирішення «спричинило б велику шкоду й Німеччині».

Степан Бандера (1909–1959) — лідер націоналістичного руху. Прізвище з іспанської перекладається, як прапор.

Народився в селі Старий Угринів на Івано-Франківщині в сім'ї священика.

Громадсько активний Степан вступив до ОУН з перших днів її створення. А вже через чотири роки він очолив виконавчу структуру Організації — Крайову екзекутиву.

Напередодні дипломного іспиту з інженерії його арештували за антипольську боротьбу (Західна Україна на той час була окупована

Польщею). Смертний вирок він зустрів вигуком «Слава Україні!».

Згодом вирок замінили на довічне ув'язнення, а на початку війни Бандера вийшов на волю.

Тоді ж в ОУН тривала гостра суперечка щодо стратегії боротьби. Бандера представляв молоде покоління націоналістів, які виступали за принцип «опори на власні сили». Старші члени ОУН на чолі з Андрієм Мельником орієнтувалися на досвід часів Української революції і вважали, що здобуття незалежності можливе лише за підтримки Німеччини. Ці протиріччя призвели до розколу в лавах ОУН, який стався в 1940 році.

Степан Бандера очолив Революційний провід ОУН (незабаром організацію називатимуть ОУН(б) або бандерівцями).

Улітку 1941-го німці арештували Бандеру за відмову скасувати Акт відновлення Української держави і запроторили до концтабору Заксенхаузен. Після виходу на волю у 1944 році він продовжив боротьбу і очолив Закордонні частини ОУН. Ще довго після війни Бандеру вважали небезпечним ворогом радянського режиму. Його батька стратили у 1941 році за вироком радянського трибуналу, а брати Василь та Олександр загинули в нацистському концтаборі Аушвіц.

Степана Бандеру вбив агент КГБ 15 жовтня 1959 року в Мюнхені. Там Бандера і похований.

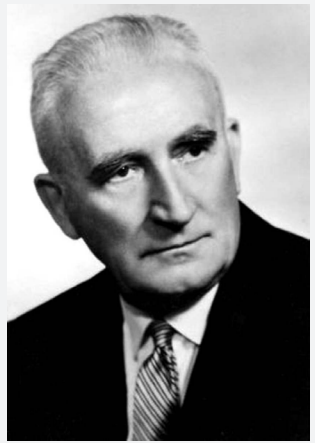

Андрій Мельник (1890–1964) — лідер націоналістичного руху, соратник Євгена Коновальця, полковник.

Сотник Легіону УСС (1914–1916), Начальник штабу куреня (згодом полку) Січових стрільців у Києві, заступник командира Осадного корпусу (1918). Начальник штабу Армії УНР (1919). У 1920 – 1921 роках — інспектор військових місій УНР у Празі. У 1922 році повернувся на Галичину, де став співзасновником Української військової організації, а згодом крайовим комендантом. Заарештовувався польською поліцією. Після загибелі Євгена Коновальця 23 травня 1938 року став головою Проводу українських націоналістів. Після розколу 1940-го очолив гілку ОУН, що увійшла в історію під його іменем — «мельниківці». У роки німецької окупації України був арештований, з 26 лютого 1944 року потрапив до концтабору Заксенхаузен. Після звільнення у 1945-му жив у Німеччині та Люксембурзі. Помер у 1964 році в Люксембурзі.

Завуальовані погрози німцям проходять через весь документ: «Навіть якщо німецькі війська при вступі в Україну, звичайно, спочатку будуть вітати як визволителів, то незабаром ця ситуація може змінитися, якщо Німеччина прийде в Україну не з метою відновлення української держави і відповідними гаслами... Новий європейський порядок без самостійної національної української держави є немислимим». Тобто, ще в 1941 році бандерівська ОУН передбачала можливість конфронтації з Третім Райхом, якщо той не визнає незалежну Україну.

АКТ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Уранці 30 червня до Львова, який залишила Червона армія та підрозділи НКВД, увійшла похідна група ОУН(б) на чолі із Ярославом Стецьком. На зборах у будинку Товариства «Просвіта» було оголошено Акт відновлення Української держави й створення тимчасового уряду — Українського державного правління. Передбачалося, що згодом він передасть владу легітимному урядові в Києві.

Проголошення Акта відновлення Української держави
30 червня 1941 року у місті Самбір Львівської області

Розбудова Української держави тривала тиждень, після чого її безжально знищили нацисти. Командування німецької армії отримало щодо цього директиви: «Прагнення українців встановити політичну незалежність у розумінні Української національної держави та створення української армії повинні бути припинені в зоні бойових дій. Військові органи влади не повинні пояснювати українцям своє ставлення до цього питання».

5 липня 1941 року в Кракові нацисти затримали Степана Бандеру, 9 липня у Львові — Ярослава Стецька. Протягом двох місяців гітлерівці тиснули на українських лідерів, аби ті відкликали Акт 30 червня. Однак вони категорично відмовилися. Тоді німецькі спецслужби розгорнули репресії проти ОУН(б).

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНО-РЕВОЛЮЦІЙНА АРМІЯ

Проголосивши державність, ОУН(б) негайно розпочала створення збройних сил. 1 липня 1941 року крайовий провідник ОУН Іван Климів – «Легенда» став Начальним комендантом УНРА — Української національно-революційної армії, яка мала об’єднати повстанські загони націоналістів у єдину структуру.

Однією з перших новостворених військових частин відновленої держави був курінь (полк) українського війська ім. Холодного Яру в Рівному. Його очолювали Сергій Качинський, Лев Крисько і Леонід Ступницький, які згодом розбудовували УПА на Волині. На фото: школа-полк ім. Холодного Яру в Рівному, літо 1941 року, праворуч (біля тризубу) лежить Леонід Ступницький, який тоді командував полком.

Протягом липня – серпня вдалося зорганізувати 3-4 тисячі бійців у підрозділи в 15 населених пунктах Західної України. Наприкінці літа 1941 року їх переформували в загони Української народної міліції, а згодом, на вимогу окупантів, розпустили.

МАСОВІ АРЕШТИ НАЦІОНАЛІСТІВ

15 вересня німецька поліція безпеки здійснила масові арешти українського націоналістичного активу на всій території України та в еміграції. За ґратами опинилися півтори тисячі оунівців.

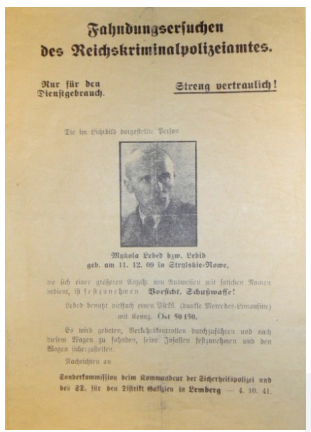
Fahndungsersuchen
des Reichskriminalpolizeiamtes.

Nur für den Dienstgebrauch.

Streng vertraulich!

Die im Lichtbild dargestellte Person

Mykola Lebed bzw. Lebid
geb. am 11. 12. 09 in Stryjskie-Rowe,

die sich einer größeren Anzahl von Ausweisen mit falschen Namen bedient, ist festzunehmen. Vorsicht, Schußwaffe!

Lebed benutzt vielfach einen Pkt. (dunkle Mercedes-Limousine) mit Kennz. Ost 50 150.

Es wird gebeten, Verkehrskontrollen durchzuführen und nach diesem Wagen zu fahnden, seine Insassen festzunehmen und den Wagen sicherzustellen.

Nachrichten an

Sonderkommission beim Kommandeur der Sicherheitspolizei und des SD. für den Distrikt Galizien in Lemberg — 4. 10. 41.

Микола Лебедь очолив ОУН(б) після арешту Степана Бандери та Ярослава Стецька як урядуючий провідник. Перед ним стояло завдання зберегти організацію. Наприкінці вересня – початку жовтня 1941 року Микола Лебедь скликав Першу конференцію Проводу ОУН. Її учасники прийняли рішення перейти в підпілля.

Оголошення СД про розшук Миколи Лебедя, 4 жовтня 1941 року.

Степана Бандеру, Ярослава Стецька, Володимира Стахова та інших лідерів ОУН на початку 1942 року ув'язнили у внутрішній тюрмі концтабору Заксенхаузен. Там вони перебували до вересня 1944-го. Умови ув'язнення були жорсткими: в'язнів утримували в камерах-одиночках, листування заборонили, прогулянки — тільки за спеціальним дозволом коменданта.

Співпраця між українськими націоналістами та гітлерівцями закінчилась у перші кілька тижнів німецько-радянської війни. Уже з осені німці оголосили «полювання» на українських націоналістів. Українська відповідь не забарилася.

Витяг із наказу нацистської спецслужби СД айнзацкомандам від 25 листопада 1941 року:

«Незаперечно встановлено, що рух Бандери готує повстання у Райхскомісаріаті (Україна), мета якого — створення незалежної України. Всі активісти руху Бандери повинні бути негайно арештовані і після ґрунтовного допиту таємно знищені як грабіжники».

1942 РІК. РОЗГОРТАННЯ ПІДПІЛЬНОЇ АНТИНАЦИСТСЬКОЇ БОРОТЬБИ

Із початком 1942 року українські націоналісти розгорнули підпільну боротьбу проти німецької окупації. Уже з 20 березня 1942 року нацистська поліція безпеки завела у донесеннях рубрику «Український рух Опору». У ній фіксували активність націоналістичного підпілля і репресивні заходи проти нього.

Оунівців переслідував не лише Третій Райх, а й його союзники. 26 січня 1942 року за рішенням румунського військового трибуналу в Яссах ув'язнили провідника ОУН(б) Буковини Михайла Колотила – «Кобзаря» та ще 20 членів організації на строки від кількох місяців до 15 років. У липні 1942-го військовий трибунал Угорщини засудив увесь крайовий провід ОУН(б) Закарпаття.

Але підпілля не складає зброї та продовжує розбудовувати мережу. Осередки ОУН(б) охопили всі регіони України, включно з Донбасом і Кримом.

Карта (відомих на сьогодні) осередків підпілля ОУН(б) на території Центрально-Східної та Південної України у 1941 – 1942 роках.

Гітлерівські спеціальні служби здійснювали серйозну оперативно-слідчу роботу, спрямовану насамперед на нейтралізацію керівництва ОУН. Одним із найбільших успіхів німецької поліції стало затримання в Києві крайового провідника підпілля ОУН(б) на Центрально-Східній Україні Дмитра Мирона – «Орлика». Він загинув внаслідок поранення під час перестрілки з гітлерівцями. На місці тієї сутички нині на будівлі Національної опери України встановлено меморіальну дошку.

Із донесення німецької поліції безпеки та СД про Дмитра Мирона: «24.7.1942 р. в Києві затримано керівника бандерівського руху на Східній Україні. При спробі втечі він був поранений, від рани пізніше помер. При ньому були виявлені раніше нам не відомі інструкції бандерівського руху».

Через жорстоку окупаційну політику, окрім бандерівців, антинімецьку діяльність проводили й інші українські формування, зокрема відділи Тараса Боровця – «Тараса Бульби».

На світлині **Тарас Боровець** – «Бульба» — третій зліва, із частиною свого штабу. У шапці з опущеними вухами і в розстібнутому піджаку — начальник штабу бульбівської УПА Леонід Щербатюк – «Зубатий». Осінь 1942 року.

У червні – листопаді 1941-го Тарас Боровець – «Бульба» створив «Поліську Січ» — військове формування, що боролося проти радянських партизанів і груп червоноармійців на півночі Рівненщини й заході Житомирщини. Коли німці розпустили «Січ», Боровець зібрав до 700 колишніх бійців і навесні 1942-го створив загони під назвою «Українська повстанська армія». Із весни 1943-го були спроби об'єднати їх із відділами бандерівців, які активно розгортали діяльність на тих же теренах. Однак, об'єднання так і не відбулося, бо «Тарас Бульба»

поставив умову, що саме він очолить об'єднану армію. Бандерівці не пристали на це, аргументуючи значно більшим числом своїх вояків. Зрештою бандерівці силою змусили частину «бульбівців» долучитися до їхніх структур, а інших роззброїли та розпустили. Боровець почав створювати нову формацію («Українську народну революційну армію») проте незабаром потрапив у німецький полон. Майже до кінця війни він перебував у нацистському концтаборі Заксенгаузен. Потім жив в еміграції в США, помер 1981 року.

Назва Українська повстанська армія походить з часів Української революції 1917 – 1921 років. Так називалися підрозділи під командуванням Юрія Тютюнника, які брали участь у Другому зимовому поході в 1921-му. Тарас Боровець першим використав цю назву в роки Другої світової війни. Навесні 1943-го за результатами його переговорів із бандерівцями було погоджено називати так об'єднані повстанські відділи. Потім Боровець відмовився від використання цієї назви і вона залишилася для оунівців.

НОВА ХВИЛЯ АРЕШТІВ ОУНІВСЬКИХ АКТИВІСТІВ

Нова хвиля арештів членів ОУН(б) прокотилася в листопаді – грудні 1942 року. 4 грудня у Львові нацисти організували велику облаву. За ґрати потрапили 18 провідних оунівців. Зокрема, троє членів Проводу: військовий референт Дмитро Грицай, організаційний референт Ярослав Старух і член Проводу Іван Климів. Їх жорстоко катували. Климів так і не вийшов із в'язниці живим.

На зламі 1942 – 1943 років потужного удару зазнало оунівське підпілля в Кіровоградській області. Німецька служба безпеки арештувала, а згодом стратила 120 осіб. Окупанти тероризували та грабували і цивільне населення. Тож керівництво Організації вирішило:

підпільної боротьби недостатньо. Протягом жовтня – грудня 1942-го військова референтура Проводу розробила план розгортання повстанських підрозділів.

Від початку 1943 року перші боївки та сотні розпочали збройний виступ проти Третього Райху.

ТВОРЕННЯ ПІДПІЛЬНОЇ АРМІЇ ТА ПЕРШИЙ БІЙ

Підпільна армія творилася в умовах наростання стихійного спротиву людей нацистській окупаційній політиці. Це сприяло якнайшвидшій мобілізації добровольців. Перші підрозділи стали до зброї на зламі 1942-1943-го років. Першим боєм УПА став бій проти нацистів.

7 січня 1943 року начальник Українського штабу партизанського руху Тимофій Строкач доповідав Голові Раднаркому УРСР Леоніду Корнійцю: «В окремих місцях українські націоналісти створюють нелегальні організації для боротьби з німецькими окупантами під гаслом «За самостійну Україну без німців»… різкі розбіжності у стосунках українських націоналістів і німців зайшли так далеко, що, готуючись до боротьби з останніми, націоналісти стали ховати зброю і набої… Передбачаючи серйозну загрозу з боку оунівців і відчуваючи їх неприязнь до себе, німецька влада почала репресії проти оунівців і в першу чергу проти прихильників Бандери…».

Антинімецький фронт повстанці «відкрили» нападом відділу Григорія Перегіняка – «Коробки» на комендатуру містечка Володимирця на Поліссі в ніч із 7 на 8 лютого 1943 року. Протягом весни загони УПА ширилися Західною Волинню та Поліссям. Вони звільняли підпільників із нацистських в'язниць і виправно-трудових таборів.

Григорій Перегіняк – «Коробка» (1908–1943). Учасник похідних груп ОУН(б). 22 (23) січня 1943 року сформував першу сотню УПА із приблизно 125 вояків. Загинув у бою із німцями біля села Бродець Дубровицького району.

У ніч на 20 лютого 1943 року відділ Івана Климишина – «Крука» напав на в'язницю в Кременці та звільнив до 400 в'язнів. Наступного місяця відбулися напади на виправно-трудові табори в Шубкові на Рівненщині та Лобачівці на Горохівщині.

14 жовтня як символічний День створення УПА почав відзначатися з 1947 року. Із постанови Української головної визвольної ради: «в місяці жовтні 1942 р. на Поліссі постали перші збройні відділи, що дали початок Українській Повстанчій Армії. Для зафіксування цього історичного моменту визнається день 14-го жовтня 1942 року днем постання УПА».

Невдовзі УПА вже зривала економічні плани нацистської окупаційної адміністрації. Райхскомісар Еріх Кох нарікав на «національно-українські банди», які в ніч на 21 березня 1943 року захопили всі управління крайсландвіртів (відповідальних за грабунок села) у Кременецькій окрузі. При цьому повстанці вбили 12 німців.

Гітлерівські спецслужби відзначали: у квітні 1943-го повстанські відділи здійснили 57 нападів на німецькі об'єкти, а в травні – 70.

Антинімецькі акції почастішали з кінця весни 1943 року, коли повстанські відділи ОУН(б) вже діяли під назвою УПА, уніфікували військову структуру і об'єднали у лавах 3 000 бійців.

Василь Івахів – «Сом», «Сонар» (1908–1943). Підполковник УПА (посмертно). Командир підстаршинської школи ОУН у Поморянах Львівської області (літо 1941-го). Вийшовши із німецької в'язниці, де сидів близько року, очолив Крайову військову референтуру ОУН на північно-західних українських землях (1942–1943). Організатор і перший командир УПА (1943). Загинув у бою з німецьким підрозділом.

Неодноразово відділи УПА займали й упродовж деякого часу утримували районні та навіть окружні центри (Володимирець, Горохів, Колки, Мізоч, Камінь-Каширський). Німецький генеральний комісар Волині та Поділля Генріх Шене у травні 1943-го наголошував, що в районах Горохів, Любомль, Дубно, Луцьк, Кременець, повністю «панують націоналістичні банди». Його висновок: «Те, що тут відбувається, слід розцінювати як повстання».

Зі спогадів «Наскок на Камінь-Каширський» хорунжого УПА «Мрії»:

«Ми підрахували свої трофеї. На трьох великих підводах було понад 20 000 штук амуніції, "максим", 4 інші кулемети, 4 модні МП, понад 100 штук пістоль, 16 машин для писання, 4 радіоприймачі, один радіонадавчий апарат. Крім цього, ще 11 верхових коней зі сідлами, 7 мотоциклів, легкова автомашина, 5 000 пар білизни, 600 центнерів солі, понад 500 центнерів муки, 80 центнерів цукру, багато шкіри, мундирів та іншого. У возівні 14 полонених німаків та перекладчик-поляк».

Дмитро Клячківський (1911–1945) – «Клим Савур». Полковник УПА. Член Проводу ОУН, один із організаторів УПА, командир УПА (травень – листопад 1943-го), командир УПА-Північ (грудень 1943-го – лютий 1945-го). Загинув у бою з НКВД у 1945 році.

РОЗГОРТАННЯ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПРОТИСТОЯННЯ

Одночасно в 1943 році на Волині розгорнулася українсько-польська війна. Вона почалася ще попереднього року на Холмщині із вбивств польськими підпільниками українських активістів. Незабаром протистояння переросло в масштабний збройний конфлікт між українським та польським підпільними рухами.

Метою обох учасників конфлікту було встановлення власного контролю, а в перспективі відновлення власної держави на теренах Холмщини, Волині, Галичини, Надсяння, Лемківщини. Заселені здебільшого українцями, ці землі до 1939 року входили до складу Польщі. Утім, питання кордонів вирішилося після Другої світової без участі українців і поляків. Комуністична влада Радянського Союзу та Польщі силоміць змінила етнічну конфігурацію західноукраїнських та східнопольських територій.

ВІЙНА З НАЦИЗМОМ У ГАЛИЧИНІ: УКРАЇНСЬКА НАРОДНА САМООБОРОНА

Повстанський рух поширився на Галичину в травні 1943-го. Там ОУН створила військові формування, відомі як Українська народна самооборона (УНС). Очолив її Олександр Луцький – «Беркут». Штабом УНС командував Василь Чижевський – «Демид». У важкодоступних лісах і горах розгорнулися підготовчі табори.

Перша в Галичині сотня УНС «Трембіта» постала у травні 1943-го в Стратинських лісах на Тернопільщині. Командир сотні «Чмелик» наступного місяця вивів підрозділ у гори, на Долинщину. Тоді ж у Карпати з Опілля прибула друга сотня «Трембіта» командира «Чорнобрового», у Болехівщині сформувалася сотня «Сіроманці» Андрія Тучапця – «Верха», у Гуцульщині — відділ «Чорні Чорти» командира Ілька Рачка – «Липея» та інші. Групи УНС з'являлися і на Дрогобиччині, Львівщині, Тернопільщині та Івано-Франківщині.

Сотня «Сіроманці», яка з 1943 року вела активні дії проти німецьких військ у Карпатах, на Рогатинщині та Львівщині. По центру — шеф штабу ВО «Лисоня» Володимир Якубовський – «Бондаренко» (в пілотці) та командир сотні Дмитро Карпенко – «Яструб» (у білому кожусі), весна 1944 року.

Від липня окупаційні власті в дистрикті «Галичина» відзначали численні напади націоналістів на державні сільськогосподарські підприємства, лісопереробні заводи, молочарні. З'являються згадки про атаки на невеликі німецькі опорні пункти, дільничні відділи поліції тощо. Нападники намагалися заволодіти сільськогосподарською продукцією, технічними засобами, друкарськими машинками, зброєю та боєприпасами.

У ніч на 7 липня повстанці наскочили на німецький табір у присілку Святослав (зараз місто Сколе Львівської області) і звільнили в'язнів. 27 – 29 вересня 1943 року тривала переможна оборона вишкільного табору біля гори Стовба на Долинщині. 29 листопада вояки втримали оборону вишкільного табору біля села Недільна на Самбірщині та ін.

УНС розширювала терен дії повстанських відділів — кількість добровольців зростала. Одночасно формувалася структура УНС. Було створено обласні штаби та призначено обласних командирів: для Львівщини ним став Остап Линда – «Ярема», на Тернопільщині – Омелян Польовий – «Шахай», «Остап».

У відповідь на активність повстанців окупаційна влада із 10 жовтня 1943 року проголосила військовий стан. Це означало, зокрема, прилюдні страти в'язнів з політичних мотивів, розстріли за відмову виконувати певні повинності чи за підозрою у співпраці з повстанцями. Але німці отримали зворотній ефект. Значна частина мешканців краю взялася допомагати підпіллю. Українці поповнювали лави ОУН та підрозділи УНС і УПА.

ІМПЕРІЯ ЗАВДАЄ УДАР У ВІДПОВІДЬ

Третій Райх із союзниками Угорщиною та Румунією змушені були застосувати потужний арсенал репресій, аби перешкодити українському визвольному рухові.

Обер-групенфюрер СС і генерал поліції **Еріх фон дем Бах** — командувач усіма антипартизанськими силами на Сході. Відомий кривавими каральними операціями проти радянських партизанів у Білорусі (1941–1943) та Галичині (серпень 1943-го), українських повстанців на Волині (липень – серпень 1943-го) та польських повстанців у Варшаві (1944).

Перші операції проти УПА ініціював командувач СС і поліції на Волині та Поділлі Вільгельм Гюнтер. У квітні 1943-го він перекинув дивізію в райони Березного, Людвиполя, Мізоча, Острога й Шумська. Але сотні УПА на той час були достатньо сильними й організованими, щоб відбивати атаки чи маневрувати, уникаючи розгрому.

Черговий наказ про придушення «національних заворушень» Гюнтер видав 7 червня 1943 року. СС, поліція та жандармерія мали завдати нищівних ударів по штабах і підрозділах УПА, щоб «зламати хребет бандам». Копію наказу вдалося перехопити розвідці повстанців. Відтак УПА змогла успішно протистояти наступові.

До середини року війна в німецькому тилу досягла апогею. 21 червня 1943 року територію Райхскомісаріату «Україна» окупанти оголосили «зоною антипартизанських операцій». Для відновлення контролю над регіоном вони залучили командувача всіма антипартизанськими силами на Сході — обер-групенфюрера СС Еріха фон дем Баха. У липні 1943-го він прибув із Білорусі на Волинь. Проти повстанців він кинув 8-му кавалерійську дивізію СС «Флоріан Гейєр», 10 батальйонів мотопіхоти з артилерією, 27 літаків і 50 бронемашин.

Із розвідувального зведення Українського штабу партизанського руху станом на 31 липня 1943 року:

«У даний час [німці] ведуть великі операції проти українських націоналістів, причому в ряді сіл указаних районів знищили поліцейські дільниці, багато сіл знищили бомбардуванням з повітря».

За два місяці нацисти та їхні союзники розбомбили з літаків, повністю або частково спалили 71 українське село, вбили понад півтори тисячі селян. У містах було страчено до 2 тисяч ув'язнених.

З початком серпня 1943-го Баха відкликали на Галичину для боротьби з радянськими партизанами Сидора Ковпака. Антиповстанські операції взяв на себе Ганс Адольф Прюцманн, вищий командувач СС і поліцією в райхскомісаріаті «Україна».

Підпорядковані йому частини пішли в наступ на групу УПА «Богун» на півдні Волині. Повстанські курені потрапили в оточення і змушені були з боями тимчасово залишити лісові бази в Шумських і Кременецьких лісах.

Із телеграми Ганса Прюцманна Головнокомандувачу території групи армій Південь від 25 серпня 1943 року:

«У зв'язку з тим, що райхсфюрер СС віддав сильні загони доручених мені військових частин у розпорядження фронту, я вимушений обмежитися залишками цих частин для придушення українського національного повстання на Волині. Оскільки на півночі України виникають через це великі неконтрольовані райони, то в найближчому майбутньому треба розраховувати на посилений тиск банд у південному напрямі».

Останній наступ на Волині Прюцманн провів у листопаді 1943-го. 2 – 3 листопада німецька авіація розбомбила містечко Степань і витіснила підрозділи групи УПА «Заграва» на північ Рівненщини. Одночасно літаки люфтваффе скинули бомби на Колки, а парашутисти

з піхотою провели зачистку. Сили карателів налічували до 90 автомобілів із солдатами. Відділ УПА «Котловина» зазнав втрат і розпорошився навколишніми лісами.

Обер-групенфюрер СС і генерал поліції **Ганс Адольф Прюцманн** — Вищий командувач СС і поліції в райхскомісаріаті «Україна». Керував антиповстанськими операціями в серпні – вересні та в листопаді 1943 року.

Важкі бої УПА проти каральних військ тривали до кінця 1943 року. Утім, жодному з трьох есесівських генералів не вдалося остаточно розгромити УПА

Націоналісти гинули не лише в боях із ворогом. Багато хто віддав життя в нацистських тюрмах та концтаборах. Трагічно відомий на весь світ Бабин Яр у Києві став могилою і для сотень українських патріотів. Серед убитих тут членів ОУН — відома українська поетеса Олена Теліга.

Олена Теліга (1907–1942) та Іван Рогач (1914–1942)

Члени ОУН(м). У жовтні 1941-го прибули до Києва й організували газету «Українське слово» та часопис «Літаври». Заарештовані СД та розстріляні в лютому 1942-го в Бабиному Яру.

АНТИНАЦИСТСЬКИЙ ФРОНТ УПА

Втрати визвольного руху:

>2,5 тис. антинацистських акцій

22 напади на окружні та районні центри

11 нападів на виправно-трудові табори

12-18 тис. нацистів, їх союзників та колаборантів вбито

понад **7 тис.** повстанців, підпільників та симпатиків ОУН, загиблих у боях

до **10 тис.** страчених й арештованих

близько **600** підпільників та симпатиків ОУН відбули терміни в концтаборі Аушвіц, кількість ув'язнених у тюрмах та таборах Дахау, Бухенвальд, Маутхаузен, Гросс-Розен, Берген-Белзен та ін. невідома

Степан Бандера був ув'язнений в концтаборі Заксенгаузен (січень 1942 — вересень 1944)

7 лютого 1943

Перший бій УПА. Сотня Григорія Перегіняка — «Коробки», «Довбенка» напала на німецький гарнізон у м. Володимирець. Втрати ворога - 11 осіб. Зокрема комендант жандармерії, втрати повстанців - 1 вбитий та 1 поранений

ЗАВДЯКИ ДІЯМ УПА В 1943 Р.:

з Волині до Німеччини вивезли в **5** разів менше остарбайтерів, ніж у 1942 р.

німці на Волині втратили доступ до 74,82% орних земель, а також запланованого постачання: 76,45% хліба, 77,86% рогатої худоби.

УКРАЇНА У ВОГНІ: УПА В 1943 - 1944 РОКАХ

Підбити підсумки піврічної боротьби і окреслити подальшу стратегію оунівці зібралися 21 – 25 серпня 1943 року на хуторах села Золота Слобода на Тернопільщині на Третій надзвичайний великий збір ОУН. Вони засудили нацистський і більшовицький режими і будь-які спроби співпраці з ними. Сформулювали заклик до усіх поневолених народів разом стати до зброї під гаслом: «Воля народам! Воля людині!». Оновлена програма ОУН передбачала побудову української держави на засадах демократії та соціальної справедливості.

Упродовж літа – осені 1943 року УПА звільнила з-під німецького контролю окремі терени, формуючи на них українську владу. Так виникли так звані «повстанські республіки». Націоналісти намагалися взяти під повний контроль значні території, захопити районні центри. Володимирець, Степань, Висоцьк, Дубровиця, Людвипіль, Мізоч, Камінь-Каширський, Деражне по черзі перебували під контролем УПА. Але для утримання їх довший час не вистачило сил. «Повстанські республіки» виникали переважно у сільській місцевості — там, де поблизу були великі ліси.

Про впевненість УПА у власних силах і перспективності боротьби свідчить, наприклад, згадка про майбутні вибори до райрад і розподіл фільваркової та колишньої польської землі між селянами, розгортання роботи в галузях культури та освіти.

УПА розросталася географічно – Волинь, Полісся; на Галичині добровольці масово приєднувалися до Української народної самооборони. Крім того, ОУН формувала бойові підрозділи на Поділлі та Наддніпрянщині.

На фото національний узбецький відділ при УПА-Північ. 1943 рік

У лавах повстанської армії крім українців воювали й представники інших національностей, зокрема грузини, євреї, азербайджанці, бельгійці, росіяни, татари й інші. Вони приєднувалися з ідеєю підняти національно-визвольні революції у своїх країнах, коли тоталітарні режими Німеччини та СРСР будуть виснажені взаємною боротьбою.

З ініціативи ОУН в листопаді 1943-го відбулася Перша конференція поневолених народів Сходу Європи та Азії. На ній було утворено Комітет поневолених народів, що мав формувати національні повстанські відділи при УПА.

Наприкінці року ОУН вирішило переформатувати всі бойові підрозділи в одну армію – УПА. 5 грудня 1943 року Конференція ОУН ухвалила: розширити дії повстанської армії на території Галичини, створивши на базі УНС військово-територіальну одиницю УПА-Захід, а на Поділлі — на основі збройних підрозділів ОУН та рейдуючих відділів УПА — УПА-Південь. Спроби розгорнути структуру УПА-Схід не увінчалися успіхом, бо туди підходив радянсько-німецький фронт.

На чолі армії у грудні 1943-го став Головний командир Роман Шухевич – «Тарас Чупринка».

Роман Шухевич (1907–1950), генерал-хорунжий УПА. Народився у Львові в родині українських інтелігентів. Шухевич закінчив гімназію та університет. Крім навчання, мав хобі — спорт та музику. З 1923 року був членом Української військової організації, брав участь в організації атентатів на польських чиновників, у 1933-му — в підготовці ліквідації радянського дипломата Алєксєя Майлова, вбивство якого було здійснене з метою поширення правди та міжнародного розголосу про Голодомор.

За участь в ОУН Романа Шухевича заарештували у 1934 році. Спочатку він сидів у концтаборі Береза Картузька, пізніше, під час слідства у справі замаху на міністра внутрішніх справ Польщі Броніслава Пєрацького — у львівській тюрмі Бригідки. Під час Львівського процесу ОУН він дивом уникнув смертного вироку.

У 1937 році Шухевич заснував рекламну фірму, яка швидко стала найпопулярнішою у регіоні і вийшла на польський та німецький ринок. Але, коли у 1938 році над Закарпаттям нависла небезпека угорського вторгнення, Роман пішов захищати Карпатську Україну.

30 червня 1941 року на чолі батальйону «Нахтігаль» увійшов до Львова. Став заступником міністра військових справ у новоствореному Уряді відновленої української держави. Після того, як нацисти розпочали репресії проти український патріотів, зумів уникнути арешту. З грудня 1943-го став Головним Командиром Української повстанської армії. У липні 1944-го очолив підпільний уряд України — Генеральний секретаріат УГВР. На цих постах він керував боротьбою українців проти тоталітарного Радянського Союзу 6 років.

Генерал-хорунжий Роман Шухевич прийняв останній бій 5 березня 1950 року в селі Білогорща біля Львова. Місце його поховання досі невідоме.

УПА у 1944 році провела ряд значних боїв проти німецьких військ. Варто згадати бої 9 січня біля села Лисогірка та 24 січня біля села Канівка на Хмельниччині, 25 червня біля села Затурин на Тернопільщині, 6 – 16 липня — на горі Лопата в Карпатах та ін.

УКРАЇНСЬКА ГОЛОВНА ВИЗВОЛЬНА РАДА

Для консолідації усіх сил та представлення визвольного руху на міжнародній арені українське підпілля сформувало найвищий представницький керівний орган (по суті, парламент) — Українську головну визвольну раду (УГВР). Її Великий збір, Президія і Президент мали функції найвищої законодавчої влади, Генеральний секретаріат

— виконавчої влади, а Генеральний суд — судової. До складу УГВР увійшли представники ОУН і УПА, а також різних політичних середовищ та діячі церкви.

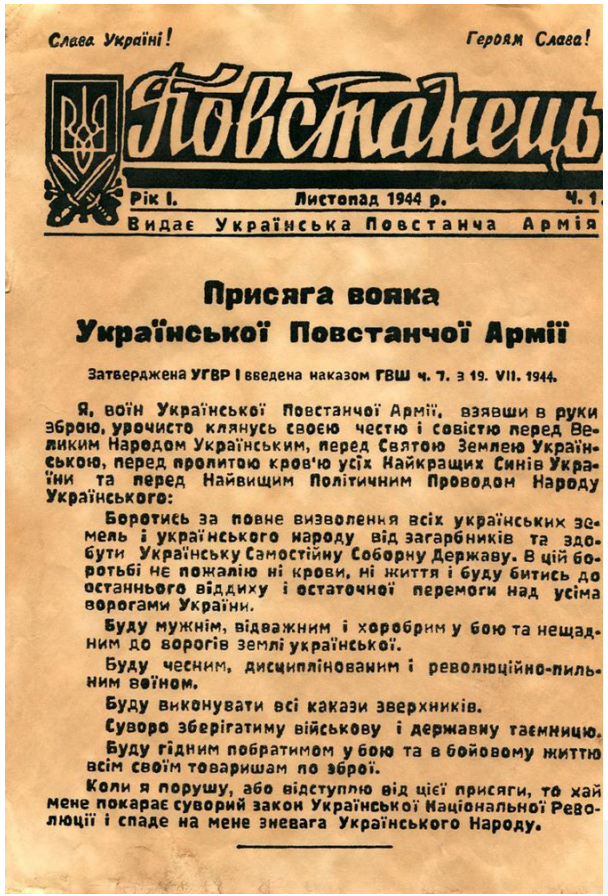

Слава Україні! Героям Слава!

Повстанець

Рік І. Листопад 1944 р. Ч. 1.

Видає Українська Повстанча Армія

Присяга вояка Української Повстанчої Армії

Затверджена УГВР і введена наказом ГВШ ч. 7. з 19. VII. 1944.

Я, воїн Української Повстанчої Армії, взявши в руки зброю, урочисто клянусь своєю честю і совістю перед Великим Народом Українським, перед Святою Землею Українською, перед пролитою кров'ю усіх Найкращих Синів України та перед Найвищим Політичним Проводом Народу Українського:

Боротись за повне визволення всіх українських земель і українського народу від загарбників та здобути Українську Самостійну Соборну Державу. В цій боротьбі не пожалію ні крови, ні життя і буду битись до останнього віддиху і остаточної перемоги над усіма ворогами України.

Буду мужнім, відважним і хоробрим у бою та нещадним до ворогів землі української.

Буду чесним, дисциплінованим і революційно-пильним воїном.

Буду виконувати всі накази зверхників.

Суворо зберігатиму військову і державну таємницю.

Буду гідним побратимом у бою та в бойовому житті всім своїм товаришам по зброї.

Коли я порушу, або відступлю від цієї присяги, то хай мене покарає суворий закон Української Національної Революції і спаде на мене зневага Українського Народу.

Текст присяги вояка УПА, ухвалений УГВР

Одним із перших документів, виданих УГВР, був Універсал — подібний за формою і політичним значенням до Універсалів Центральної Ради. Документ накреслив політико-правову лінію українського національного державотворення: створення державної організації, яка б відповідала інтересам усіх верств українського народу.

Кирило Осьмак (1890–1960), народився на Миргородщині (Полтавщина). Навчався в Московському сільськогосподарському інституті. Активний учасник українського національного руху, член Української Центральної Ради. За Директорії працював при уряді УНР. Уперше заарештований більшовиками 1929 року, у 1930 році — другий арешт. За вироком суду отримав 3 роки концтабору, які згодом було замінено на адмінзаслання до Сиктивкара. У 1938 році стався третій арешт. На волю вийшов у 1940-му.

З літа 1942 року співпрацював з ОУН(б). У липні 1944-го був обраний президентом УГВР, склав проекти її головних програмних документів. Того ж року Кирила Осьмака заарештували радянські органи безпеки та засудили до 25 років ув'язнення. Помер у Владімірській тюрмі у віці 70 років. Тільки у 2004 році був перепохований у Києві на Байковому кладовищі.

ПОРТРЕТ ПОВСТАНЦЯ

Середньостатистичний повстанець був молодою людиною з селянської родини, рідше — з ремісників чи робітників. УПА для більшості з них стала першим військовим досвідом. Загроза репресій рідних змушувала їх приховувати власні імена під псевдонімами.

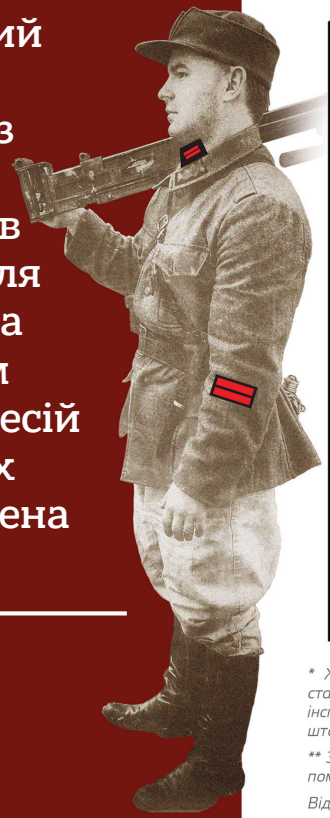

Функційні відзнаки УПА

(прийняті наказом 3/44 Головного військового штабу УПА від 27.01.1944 р.)

- Ройовий
- Чотовий
- Сотенний
- Курінний
- Командир загону
- Командир групи
- Крайовий командир УПА
- Бунчужний сотні *
- Ад'ютант курінного **
- Головний командир УПА

** Жовті відзнаки носили штабні старшини, зокрема: шефи штабів, інспектори, начальники відділів штабів, бунчужні.*

*** Зелені відзнаки носили особисті помічники керівних старшин.*

Відзнака на рукаві була вдвічі більшою, ніж на комірці.

Узагальнюючий портрет типового українського повстанця

(на прикладі групи «Богун» УПА-Північ на зламі 1943—1944 рр.)

українець (98,2 %)

народився в місцевості, яка територіально входила до Воєнної округи (78,41 %)

уродженець села або невеликого містечка

хлібороб, ремісник чи робітник (понад 90 % випадків)

віком від 18 до 28 років (понад 70 % випадків)

з початковою або неповною середньою освітою (близько 65 %)

неодружений і бездітний (75 %)

до приходу в УПА переважно не був знайомий з військовою службою (57,86 % випадків)

78,41% місцеві вояки
21,59% немісцеві вояки

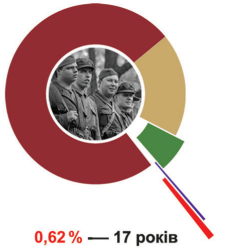

0,62 % — 17 років
74,48 % — 18—28 років
18,51% — 29—35 років
6,04 % — 36—45 років
0,2 % — старше 45 років

90,8% уродженці сіл
9,2% уродженці міст і містечок

78,82 % — хлібороби
1,24 % — службовці
16,47 % — робітники та ремісники
0,76 % — медичні працівники
0,69 % — вчителі
0,48 % — студенти
0,48 % — диригенти і музиканти
0,34 % — агрономи
0,34 % — професійні військові
0,34 % — інші

ОЗБРОЄННЯ

Українські повстанці понад 20 років вели боротьбу, використовуючи виключно трофейні зразки, захоплені під час бойових акцій. Повстанці мали зброю багатьох країн — учасниць війни: радянську, німецьку, польську, чеську, угорську. Траплялися й доволі «екзотичні», як для України, японські, італійські, французькі й американські види зброї.

Найпоширеніші види озброєння в УПА:

- гвинтівки і карабіни (російські системи Мосіна зразка 1891/1938 років та самозарядна гвинтівка СВТ-40; німецькі системи Маузера та самозарядна гвинтівка G-43(W) конструкції Вальтера тощо);
- пістолети-кулемети (радянські ППД 34/40, ППШ-41 (цей пістолет-кулемет конструкції Шпагіна повстанці називали «папашкою»), ППС-43, німецькі МР-35 конструкції Бергмана та МР-40; угорський 39М, 43М);
- ручні кулемети (російський ДП-27 системи Дегтярьова, німецький MG-34, угорський 31М «Солотурн»);
- револьвери і пістолети (російський револьвер системи Нагана зразка 1895/1930 років та пістолет ТТ зразка 1930/1933 років; німецькі Р-626 системи Браунінга, Р-38 системи Вальтера, Р-8 системи «Парабелум»);
- ручні гранати (російська РГ-42, Ф-1; німецька М-24 та М-39) тощо;
- гармати та міномети.

Групове фото бійців УПА, Івано-Франківська область. Стоїть 5-й зліва — Василь Сербенюк – «Мороз», сидить 3-й зліва — Степан Гуцуляк – «Стьопа», сидить 6-й зліва — Юрчик Фесюк – «Аскольд». Більшість бійців одягнені в уніформу РСЧА та озброєні радянською зброєю. Два бійці озброєні угорськими пістолетами-кулеметами Кіралі 39М (стоїть 2-й справа) і Кіралі 43М (2-й ряд, 5-й зліва). У кадрі перед «Стьопою» — чехословацький кулемет ZB-26/30.

Для масштабних боїв в УПА застосовували гармати та міномети. Окремі підрозділи мали по одній - дві гармати калібру 37-76 мм., іноді — батареї з двох - трьох 76 мм. гармат, посилених важкими кулеметами. Та найпоширенішими артилерійськими засобами в УПА були 50-120 мм. міномети.

ОДНОСТРІЙ

Спочатку єдиної уніформи для підпільного війська не було. У перші місяці використовували оунівські запаси одягу. З часом організували мережу підпільних майстерень для виготовлення уніформи. Однак невеликі нелегальні підприємства не могли задовольнити зростаючі потреби війська. Тому кожен відділ УПА самостійно намагався принаймі однаково обмундирувати стрільців чи то в німецьку, чи радянську уніформу, яку здобували в боях.

Навесні 1943-го до УПА перейшов дехто із учасників допоміжної поліції Райхскомісаріату «Україна» та Генерал-губернаторства. Вони мали уніформу усталеного зразка. Так в УПА з'явилися однострої поліції.

Повстанці використовували трофейні однострої: радянські, німецькі, литовські, латвійські, чеські, польські, угорські, словацькі, румунські уніформи, а інколи – навіть британські.

Рейдова група повстанців Закерзоння на відпочинку в Словаччині, вересень 1947-го. Сидять: 3-й зліва Модест Ріпецький — «Горислав», надрайонний референт СБ на Лемківщині; 6-й — «Рись», комендант боївки. Інші не відомі.

Стоять зліва-направо: 1-й — в англійській уніформі «Battle dress», 2-й і 4-й — озброєні німецькою штурмовою гвинтівкою StG-44, 5-й має на озброєнні чехословацький кулемет ZB-26/30, Сидять зліва направо: 2-й — мисливська модифікація гвинтівки системи Манліхера, 6-й — «Рись» у польській уніформі та німецькому кепі M43

Так склався вигляд вояків УПА. Вони мали частково цивільний одяг, трофейну уніформу чи самошивні полотняні мундири. Унікальним елементом строю були кепі-мазепинки або петлюрівки з тризубами. Для різних військових посад запровадили знаки розрізнення — спеціальні нашивки.

Були і спроби створити єдиний однострій УПА. Проекти уніформ і знаків розрізнення розробляли повстанці на Волині та Поліссі. Деякі елементи з цього проекту навіть встигли реалізувати.

РАНГИ УПА

УПА використовувала традиційні військові ранги (рядові: стрілець, старший стрілець; підстаршинські: вістун, булавний; старшинські: хорунжий, поручник, сотник, полковник, генерал-хорунжий та інші). Найчастіше підвищення у рангах були посмертними. Наприклад, із дев'яти генералів лише двоє — Роман Шухевич і Василь Кук — отримали звання за життя.

Співвідношення рангів УПА та звань Збройних Сил України

УПА	Збройні Сили України
Генерали	**Генерали**
Генерал-хорунжий	Генерал-майор
Генерал-політвиховник,	
Генерал контррозвідки	
Старші старшини	**Старші офіцери**
Полковник	Полковник
Підполковник	Підполковник
Майор	Майор

Молодші старшини	Молодші офіцери
Сотник	Капітан
Поручник	Старший лейтенант
Хорунжий	Лейтенант
Підстаршини	**Сержанти та старшини**
Старший булавний	Старшина
Булавний	Старший сержант
Старший вістун	Сержант
Вістун	Молодший сержант
Стрільці	**Рядові**
Старший стрілець	Старший солдат
Стрілець	Рядовий

НАГОРОДИ І ВІДЗНАКИ

УПА — єдина підпільна армія, яка мала власну нагородну систему. Її запроваджено наказом Головної команди 27 січня 1944 року.

Пропозиції на відзначення чи підвищення ініціювали сотенні або вищі командири. Після затвердження підпільним парламентом —УГВР — або відповідним штабом їх оголошували наказами серед військових. Повідомлення часто друкували у підпільній періодиці. Нагороджених титулували як «лицарів»: «Лицар Золотого Хреста Бойової Заслуги першого класу».

1947 року УГВР поширила нагородження Хрестами Бойової Заслуги не тільки на вояків УПА, а й на всіх учасників збройного підпілля. За дизайн нагород взявся Ніл Хасевич, відомий в Україна та на Заході митець, який від 1943 року перебував у підпіллі. У квітні 1950-го він подав на розгляд Головної команди УПА проекти.

Загалом їх було 16: два проекти Хреста Бойової Заслуги, п'ять — Хреста Заслуги, три — медалі «За боротьбу в особливо важких умовах», чотири — відзнаки приналежності до УПА, два — відзнаки до 20-річчя ОУН. Художник детально описав, як виготовляти нагороди, жетони та стяжки в підпільних умовах.

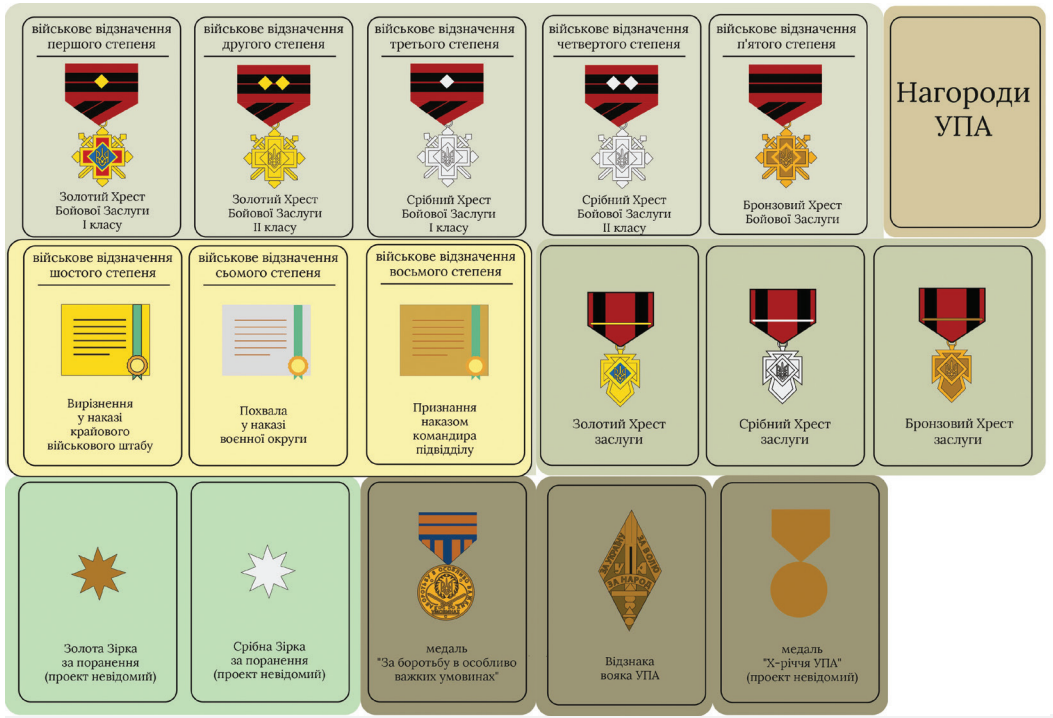

Нагороди і відзнаки УПА

Уже через два місяці — 30 червня — УГВР затвердила проекти. Металеві відзнаки-хрести для всіх нагород з'явились за рік. Біль-

шість виготовили в Західній Німеччині. Окрім Хрестів Заслуги різних ступенів, які вважали орденами, УГВР встановила дві медалі: 6 червня 1948 року — «За боротьбу в особливо важких умовах» та 10 жовтня 1952 року — «10-річчя УПА».

ЗАПІЛЛЯ

«Якось улітку 1950 року спецпідрозділ МГБ виявив групу оунівців із 4 осіб. Оунівці заскочили в одну з хат хутора й дали бій… Оунівців було четверо, а вогонь вівся із семи точок? І все з'ясувалося тільки через кілька годин, коли в оборонців закінчилися набої і гранати. Окрім чотирьох оунівців із ще трьох автоматів, виявлених у хаті після бою, стріляли літня жінка, її донька й син-підліток. Ось чому автоматна стрілянина велася одночасно із семи точок...»

Наведений епізод свідчить про характер стосунків між підпіллям ОУН і цивільними. Це зафіксував співробітник МГБ Георгій Санніков.

Виснажлива війна проти радянського режиму тривала понад десятиліття. Повстанці не мали зовнішніх джерел постачання. Секрет їхнього виживання полягав у підтримці людей, котрі допомагали харчами, одягом, кіньми, переховували вояків, утримували поранених і вели розвідку. Під господарствами облаштовували склади та бункери для підпільників.

Міщани забезпечували потреби, які було складно покрити з підручних запасів у селі: закуповували папір та фарбу для листівок, роздобували ліки та медичні інструменти, збирали розвідувальні дані у міських військових і цивільних установах.

Власне, тилове медичне та господарське забезпечення, підтримка повстанців місцевим населенням і називалося запіллям.

Зі спогадів сотника УПА Петра Мельника – «Хмари» «В огні повстання»:

«Розвідка привела з собою дядька-закарпатчика… Дядько сказав, що хоч він бідний, але якщо треба для нашого війська харчів, то він може дати вівцю або бараболі. Рівно ж оповідав, що він пам'ятає Січових стрільців з часів світової війни і січовиків в час закарпатської війни з мадярами в 1939 році».

Симпатії селянства до боротьби УПА посилилися з початком колективізації. Господарі не бажали віддавати державі власне майно. Тому повстанська антиколгоспна збройна протидія та роз'яснювальна робота були зрозумілі селянам.

Завдяки підтримці людей командування УПА сформувало ефективну систему забезпечення підпільної армії. Організаційно за це відповідали тиловий відділ Головної команди УПА та господарча референтура мережі ОУН (референтура — це узагальнена назва структурного підрозділу ОУН із конкретною функцією). Відтак військові підрозділи, які дислокувалися на певній території, чітко розуміли хто, коли і як має постачати їм усе необхідне.

Керівництво підпілля суворо вимагало дотримання принципу добровільності та законності при отриманні продуктів чи інших речей від населення. Оскільки розрахуватися грошима не було можливості, ввели бофони (від слів «бойових фонд») — грошові документи (векселі) фіксованого номіналу з національною символікою і символікою ОУН та УПА. Їх видавали населенню за добровільно внесені, стягнуті, реквізовані кошти як готівку. Крім суто фінансової ролі, бофони виконували агітаційну функцію, тому їх використовували в повстанській пропагандистській роботі. За задумом, власники бофонів мали отримати відшкодування уже в незалежній Україні.

На фото: великодній бофон номіналом 200 крб.

УКРАЇНСЬКИЙ ЧЕРВОНИЙ ХРЕСТ І МЕДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПА

Організаторка Українського червоного хреста Катерина Зарицька – «Монета» у 1943 році почала формування автономної медичної служби, що обслуговувала потреби підпільників.

Катерина Зарицька (1914–1986) народилася в Коломиї в сім'ї відомого українського математика. У 1930-ті роки входила до жіночої розвідки у відділі розвідки Крайової екзекутиви ОУН. Була арештована польською поліцією. Дружина відомого діяча визвольного руху Михайла Сороки.

У березні 1940-го її, вагітну, арештували разом із чоловіком — вони більше так і не побачилися. Вийшла на волю 1941 року. У 1943-му організувала та очолила підпільний Український Червоний Хрест. Провідниця жіночої мережі ОУН. Активно займалася інформаційною роботою, під псевдонімом «У. Кужіль» написала кілька важливих ідеологічних статей. Зв'язкова головнокомандувача УПА Романа Шухевича. Керівництво визвольного руху відзначило її Срібним Хрестом Заслуги. Співробітники МГБ схопили її у вересні 1947-го. У 1952 році її засудили до 25 років ув'язнення. На волю вийшла 21 вересня 1972 року.

На фото: Зарицька із сином

Медики складали окрему референтуру ОУН і забезпечували три напрями: медично-санітарний, фармацевтичний та відділ суспільної опіки — харитативний, який допомагав сім'ям арештованих і загиблих.

Армія мала власну медичну службу. Її створювали одночасно з військовими підрозділами силами українських лікарів, зокрема Матвія Лотовича. Санітарна служба УПА підпорядковувалася командирам.

Медикаментів, інструментів, перев'язувальних матеріалів бракувало, як і досвідчених фахівців. До визвольного руху закликали всіх, хто мав медичну підготовку. Під час німецької окупації повстанці допомагали втікати з гетто євреям-лікарям, багато з яких після цього приєднувалося до УПА. ОУН організовувала численні медичні курси та створила спеціальну мережу криївок-шпиталів. Лікарі та медсестри неодноразово гинули разом з пацієнтами у разі захоплення таких «лікарень» — Радянський Союз не визнавав їх і не надавав імунітету.

ВІЙНА З РАДЯНСЬКИМИ ПАРТИЗАНАМИ

Війна Повстанської армії на два фронти розпочалася ще під час німецької окупації — з початком передислокації радянських партизанів взимку 1943 року. Останні готували повернення радянської влади, а вояки УПА — відновлення незалежності України. Крім того, відділам УПА доводилося обороняти селян від «червоних», які займалися мародерством та грабунками населення.

Після вигнання нацистів відомі партизанські командири (Олександр Сабуров, Михайло Наумов) посіли високі посади в НКВД і воювали з УПА. А колишній начальник Українського штабу партизанського руху, заступник наркома НКВД Тимофій Строкач став головним організатором атак на визвольний рух.

Сидір Ковпак (1887–1967) — член нелегального ЦК КП(б)У, радянський командир партизанського з'єднання, яке здійснило рейди в тилу ворога Сумською, Курською, Орловською, Брянською областями (1942 рік), пізніше — Гомельською, Пінською (Білорусь), Волинською, Рівненською, Житомирською, Київською областями та Карпатський рейд. Під час пересування в Карпатах у 1943 році ковпаківці вели бої з формуваннями Української народної самооборони та частинами Української повстанської армії.

На початку 1944 року підрозділи УПА-Північ зіткнулися з радянськими військами, що переходили фронт на Рівненщині. У березні - квітні червоні прийшли на Тернопільщину, улітку — на Львівщину та Івано-Франківщину.

Відразу за фронтом з'являлися чекісти — війська НКВД з охорони тилу, Внутрішні та Прикордонні війська НКВД. Саме вони стали головним ворогом повстанців.

У лютому 1944-го відділи УПА атакували волинські районні центри Володимирець, Тучин, Висоцьк, Морочне, Дережне та інші. В одній із сутичок загинув командувач 1-го Українського фронту генерал Микола Ватутін. Це змусило керівництво НКВД активізуватися.

БІЙ ПІД ГУРБАМИ

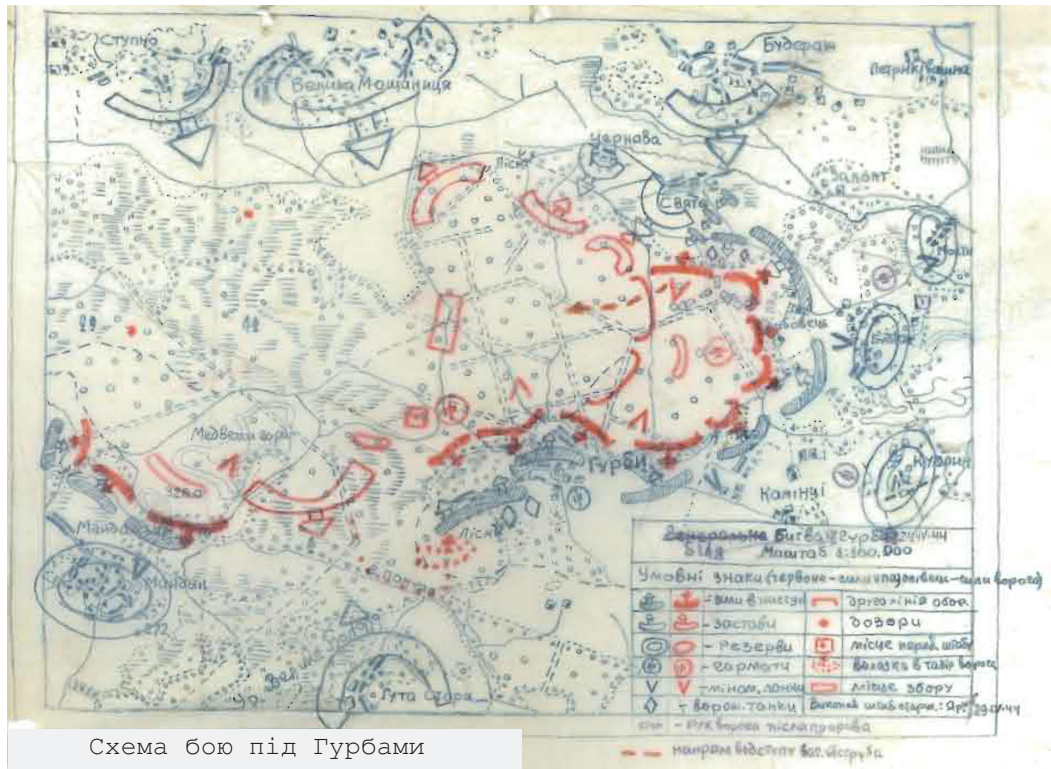

Схема бою під Гурбами

Найбільшим зіткненням УПА з внутрішніми військами НКВД стали бої у Кременецьких лісах навколо урочища Гурби (поблизу села Антонівці) на межі Рівненщини й Тернопільщини навесні 1944 року. Тоді 3-4 тисячі бійців прорвалися з понад 15-тисячного оточення радянських солдатів.

У квітні 1944-го розвідка НКВД помітила велику концентрацію повстанських підрозділів у Кременецьких лісах. 21 квітня чотири бригади Внутрішніх військ і кавалерійський полк за підтримки танків і штурмових літаків взяли ліс у кільце. В оточенні опинилося шість куренів УПА і велике з'єднання «Холодний Яр». Крім того, в лісі переховувалися цивільні, які втікали від радянських репресій або були мобілізовані до повстанських лав (біля тисячі осіб). Повстанці вирили окопи й облаштували позиційну оборону за фронтовою тактикою (в умовах партизанської війни це було явищем винятковим). 21 – 27 квітня відбулося 26 зіткнень із Внутрішніми військами. Деякі бої тривали по 8 – 11 годин. Та найбільший стався під Гурбами 24 квітня. Командувач відділами УПА Петро Олійник – «Роман» дав наказ на прорив. Ціною великих людських втрат, а також артилерії, зброї та спорядження повстанці вирвалися з пастки. Повстанців і цивільних загинуло до 400 осіб, енкаведистів — теж до кількох сотень.

ПРОТИСТОЯННЯ ІЗ НКВД

Успішними були бої куреня «Сіроманці» та двох сотень УПА 30 вересня – 1 жовтня 1944 року на Львівщині. Півтори тисячі солдатів із двох батальйонів ВВ НКВД за підтримки 5 танків атакували повстанців в Унівському лісі. 8 годин упівці відбивали атаки чекістів, а вночі пішли на прорив. Наступного дня, підбивши танк, курінь відірвався від переслідування.

Командування УПА намагалося уникати сутичок із червоноармійцями. Повстанські сили не могли б протистояти значно краще оснащеній і чисельнішій армії, яка насувалася широким фронтом. Крім того, було завдання агітувати вояків Червоної армії переходити до повстанців із закликами до спільної боротьби проти сталінського режиму.

Зосередивши всі можливі сили, комуністичне керівництво розпочало тотальний наступ з метою «остаточного розгрому» УПА. З 10 січня по 15 березня 1945 року Внутрішні й Прикордонні війська НКВД, винищувальні батальйони і частини Червоної армії заблокували всі ліси Західної України. Однак ця операція не призвела до ліквідації УПА та підпілля ОУН. За неповними радянськими даними, в лавах повстанських підрозділів усе ще перебувало понад 25 тисяч вояків. У подальших партійних звітах ще не раз згадувалися «остаточні розгроми УПА».

Неспроможність покінчити з УПА одним махом радянські спецслужби маскували накрученою статистикою. Щороку НКВД УРСР видавав фантастичні цифри вбитих і полонених повстанців, що мало свідчити про ефективність органів держбезпеки. За підрахунками сучасних істориків, за неповні два останні роки світової війни загинуло 7 – 8 тисяч упівців. У боях із повстанцями загинули, були поранені й узяті в полон 4 600 – 5 300 радянських солдатів і представників влади.

ЗАКЕРЗОННЯ

«Закерзоння» — південно-східні терени сучасної Польщі (частини Люблінського та Підкарпатського воєводств), які до 1947 року були заселені здебільшого українцями. Назва походить від прізвища британського політика Джорджа Керзона, який ще 1919 року запропонував варіант територіального розмежування між українцями і поляками. Кордоном «лінія Керзона» стала лише після 1944-го, коли українські та польські терени опинилися під пануванням комуністів.

Карта українського визвольного руху на Закерзонні у 1945 – 1947 роках

Розгортання УПА тут відбувалося пізніше, ніж на Волині та Галичині — навесні – влітку 1944 року. У лютому 1945 року посилилася охорона кордону між Польщею та СРСР і ускладнився зв'язок місцевого підпілля з Головною командою. Тож створили окремий Закерзонський край, на чолі з Ярославом Старухом. Восени цього року завершилося формування Воєнної округи «Сян», командиром якої став Мирослав Онишкевич.

Навесні 1945-го у Надсянні польські підпільники знищили кілька українських сіл, спонукаючи українців тікати. У відповідь відділи УПА ліквідували польські села, які вважали базою Армії Крайової. Подальшу ескалацію українсько-польської війни спинили переговори і перемир'я між підпільними рухами. Врешті Закерзоння стало територією, де вдалося налагодити дієву співпрацю між українцями й поляками і навіть реалізувати спільні бойові операції.

Головним супротивником УПА на Закерзонні після цього стали збройні формування польської комуністичної влади. З вересня 1945-го Військо польське брало участь у депортації українців з рідних земель до СРСР. Зважаючи на це, Мирослав Онишкевич наказав усім відділам УПА почати масштабну збройну акцію на зрив депортації.

Прикладом спільних дій був напад на місто Грубешів у ніч на 28 травня 1946 року. Акція відділів УПА та польського підпілля виявилася цілком успішною. Було розбито приміщення НКВД та польської комуністичної безпеки, захоплено комендатуру поліції, звільнено з полону 25 в'язнів. Проте цей успіх не розвинувся в політичній площині. На зустрічі після акції польські підпільники повідомили українським колегам, що їхнє керівництво заборонило подальші спільні дії.
На фото: сучасна реконструкція українських та польських підпільників, США.

З наказу Мирослава Онишкевича, 9 вересня 1945 року:
«Всюди там, де будуть відповідні можливості, провести бойові акції проти тих, які проводять виселення, знищувати виселенчі комісії та всіх інших, які змушують до виселення. Виселені українські села обов'язково спалити так, щоби не залишилося жодних будинків, ні будівельного матеріалу».

У квітні 1946-го для боротьби з УПА була створена спеціальна операційна група «Жешув». Тиск на українців посилився, адже в липні мало завершитися виселення до СРСР. Відтак, повстанці на Закерзонні продовжили масштабні операції сотнями (попри те, що в середині року відбулася реорганізація УПА, військові підрозділи переформували в невеликі боївки).

Відповіддю режиму стала акція «Вісла», яка мала два завдання — ліквідація українського підпілля та повне виселення місцевих українців. Для проведення операції польська влада зосередила близько 20 тисяч солдатів. Їм протистояли півтори тисячі вояків УПА та члени цивільної мережі ОУН.

АКЦІЯ «ВІСЛА» - ЗЛОЧИН ПОЛЬСЬКОГО КОМУНІСТИЧНОГО РЕЖИМУ

Український інститут національної пам'яті

UKRAINE CRISIS media center

28.04 – 29.07.1947

НАМІР:
«Остаточне вирішення української проблеми в Польщі»
(з плану операції "Схід", надалі перейменованої на "Вісла")

ПРИВІД:
Вбивство УПА віце-міністра оборони Польщі Кароля Свєрчевського 28 березня 1947 р.

ОФІЦІЙНА ВЕРСІЯ:
Ліквідація УПА, підтримуваної українським населенням

ЗДІЙСНЮВАЛИ:
21 тисяча польських і кілька тисяч радянських і чехословацьких військових

ДЕПОРТОВАНО:
- Квітень–липень 1947 – **140 575** осіб
- До грудня - ще близько **10 000** осіб

ЗААРЕШТОВАНО І ЗАСУДЖЕНО:
- **315** цивільних осіб-українців
- в т.ч. **173** розстріляно

УВ'ЯЗНЕНО У КОНЦТАБОРІ «ЯВОЖНО»:
- **3936** осіб
- в т.ч. **823** жінки
- **27** священиків
- близько **200** бранців загинули внаслідок катувань

ПЛОЩА ТЕРИТОРІЇ, З ЯКОЇ БУЛИ ВИСЕЛЕНІ УКРАЇНЦІ - 19 500 км²

ЯК ЦЕ ВІДБУВАЛОСЯ:

ПРАВОВА ОЦІНКА:
- ЗЛОЧИН ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ
- ВОЄННИЙ ЗЛОЧИН
- ЕТНІЧНА ЧИСТКА

РЕЙД НА ЗАХІД

Після спустошення українських сіл повстанці залишилися без матеріальної бази. Тому командування УПА видало наказ про перехід частини закерзонських відділів на терени УРСР для продовження боротьби там, іншим належало пробиватися на Захід, до американської зони окупації Німеччини, щоб інформувати вільний світ про визвольну війну в Україні.

Сотня «Ударник-2» під командою Михайла Дуди – «Громенка». Цей відділ УПА був першим, який успішно виконав завдання, пробившись рейдом із теренів біля Перемишля до Баварії. З понад 120 вояків, які починали шлях, 11 вересня 1947 року, до Пассау дійшли лише 36, інші загинули чи потрапили в полон. Згодом сюди дісталися вояки інших сотень, загалом близько 300.

Підсумовуючи кількарічну боротьбу на Закерзонні, Ярослав Старух незадовго до загибелі писав:

«Безмір жертви крови і терпінь народу, принесений на цьому клапті української землі, та розмір і героїчність його боротьби творять таку величну карту історії, якої не було ще ніколи в минулих віках і тисячоліттях!».

РЕОРГАНІЗАЦІЯ ПІДПІЛЛЯ

Влітку 1945 року знекровлена переважаючим ворогом, але не розгромлена УПА реорганізується: армія відтепер оперує значно меншими бойовими одиницями. Виснажених, старших, багатодітних чи хворих бійців демобілізували або перевели в підпільну мережу ОУН. Невеликі збройні відділи мобільніші, значно легше маневрували та краще надавалися для ведення диверсійних дій та протидії пропаганді.

Таким чином командування УПА готувало армію до нових викликів. І вони не забарилися — з початком 1946 року СРСР розпочинає найбільш масштабну і тривалу антиповстанську операцію.

Чергова «Велика блокада» січня – травня 1946 року мала на меті не лише знищити визвольний рух, а й забезпечити видимість добровільного приєднання Західної України до СРСР. Комуністичні «вибори» до Верховної Ради СРСР були інструментом легалізації окупації.

Комуністичній системі довелося докласти чималих зусиль, щоб довести кампанію до кінця: у «блокаді» було задіяно 229 тисяч солдатів, сформовано 3 349 армійських та майже 4 тисячі інших гарнізонів, які заблокували села та містечка. На кожен район припадало в середньому по тисячі озброєних службовців. Прикордонні війська закрили кордони.

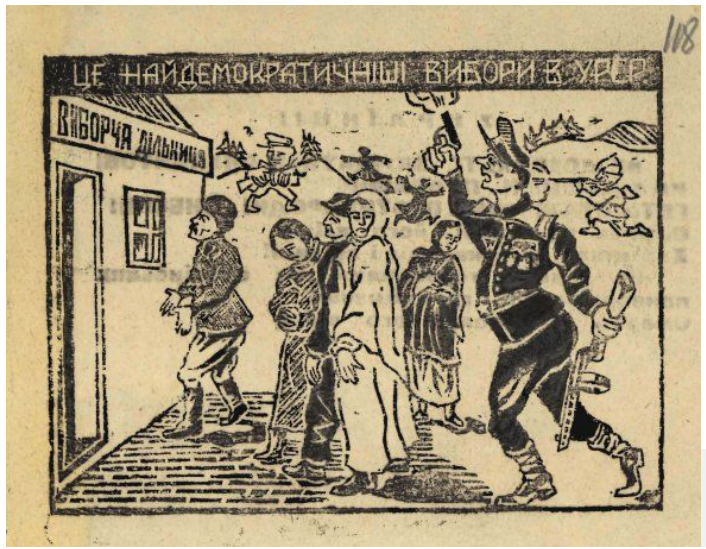

Повстанська листівка про «демократичні» вибори.

Протестуючи проти виборів, повстанці поширили тисячі листівок, газет та брошур. Вони нищили документацію виборчих комісій, радянську агітацію, вчиняли напади на виборчі дільниці та ліквідовували радянських функціонерів. Людей силою та погрозами вивели до виборчих урн, аби засвідчити «демократичність» комуністичного режиму.

Реорганізація повстанської армії не зачепила Закерзоння та гористу місцевість Карпат, тут продовжували діяти відділи УПА, об'єднані в сотні. Але на кінець 1949 року, згідно з постановою УГВР та наказом Головної команди УПА, і їх було реорганізовано або демобілізовано. Бойову діяльність тепер здійснювали боївки ОУН та Служби безпеки, які організовували диверсії, засідки, саботажі й вели агітацію. Бойові акції були спрямовані на послаблення впливу окупаційної адміністрації, на боротьбу з агентурою і, особливо, проти створення колгоспів.

Боївки Служби безпеки ОУН у другій половині 1940-х років стали головною ударною силою визвольного руху. Вони створювалися при референтурах СБ усіх рівнів, а їхній склад коливався від 2 – 3 до 10 – 12 бійців. Боївки СБ охороняли провідників ОУН, здійснювали розвідку й диверсії, замахи на чекістів та радянсько-партійних працівників. Значною мірою завдяки Службі безпеки збройний опір сталінському режимові тривав так довго, а його каральні структури роками не могли ліквідували оунівське підпілля. На світлині боївка районного референта СБ ОУН «Скали», Бережанщина.

Повстанці остаточно змінили форми боротьби: від широких повстанських і партизанських дій вони перейшли до тактики протистояння у формі збройного підпілля. Головним завданням стала інформаційна

війна та поширення ідеї незалежності України. Відтак на провідне місце в структурі визвольного руху вийшла референтура пропаганди, яка поширювала інформацію, та Служба безпеки, яка гарантувала захист цієї роботи. Зміна акцентів у визвольній боротьбі виявилася стратегічно правильною: незважаючи на те, що репресивній системі вдалося розгромити збройний рух, вона виявилася безсилою супроти його цінностей та ідеалів, які, зрештою, перемогли цю систему.

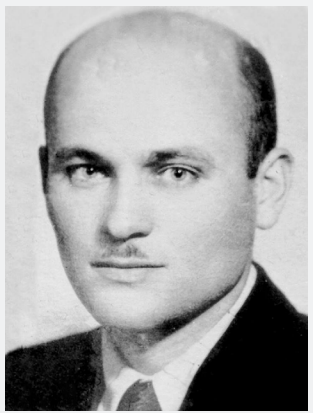

Микола Арсенич (1910–1947) — генерал контррозвідки, референт Служби безпеки Проводу ОУН (1941–1947). Арсенич розбудував СБ за взірцями тогочасних контррозвідувальних служб, що дало підпіллю змогу довгий час протистояти як німецькій СД, так і НКВД-МГБ. Незамінність СБ особливо проявилася в боротьбі з радянським режимом, який робив ставку на знищення визвольного руху із середини через агентуру.

ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА

Активну інформаційну роботу українське підпілля почало ще за німецької окупації. Націоналісти таврували нацистів за блокування українського уряду, ув'язнення провідників ОУН та невизнання самостійності України. Референтура пропаганди підпілля викривала колоніальну експлуатацію України, вивезення остарбайтерів і терор проти населення, намагалася завадити мобілізації українців у німецькі військові формування.

Зміна тактики УПА після завершення Другої світової війни (перехід до боротьби меншими відділами, скорочення наступальних дій) потягла за собою збільшення ваги інформаційної війни. Референтури пропаганди набувають першочергового значення в структурі підпілля.

Повстанці використовували як давні інструменти («шептана пропаганда», безпосередні зустрічі з людьми) так і новітні (наприклад, радіо), але головним методом поширення інформації залишалися друковані тексти.

Альберт Газенбрукс (1915–1979) — громадянин Бельгії, після початку Другої світової війни потрапив у німецький полон. У 1943 році був відправлений на Волинь, де приєднався до УПА. Під псевдонімом «Західний» був ведучим підпільної радіостанції ОУН «Самостійна Україна» («Афродіта»), готував програми французькою та англійською мовами. Радіостанція працювала у селі Ямельниця Сколівського району Львівської області у 1943–1945 роках. 7 квітня 1945 року під час ефіру енкаведисти виявили криївку, де вона була розташована, і закидали її гранатами. Четверо підпільників загинули, важкопораненого Альберта Газенбрукса схопив НКВД. Вийшов на волю та повернувся в Бельгію одразу після смерті Сталіна у 1953 році.

Інфраструктура (друкарське обладнання, папір, фарба) формувалася ще на початку німецько-радянської війни у 1941 році. Для її оновлення проводилися бойові операції і в час радянської окупації.

За підрахунками чекістів, протягом 1944–1954 років в українських підпільників було вилучено 88 типографських станків, 88 копіювальних машин (ротаторів), понад 3 тонни типографського шрифту та 1014 друкарських машинок.

УПА опублікувала 130 найменувань періодичних видань, півтисячі брошур, десятки навчальних книг, мемуарних, поетичних чи прозових збірок, тисячі листівок. Високоякісні роботи художника Ніла Хасевича не лише привертали увагу, а й створили унікальний стиль, за яким повстанську агітацію впізнавали в Україні та світі.

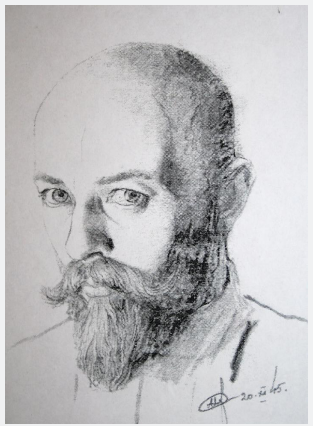

Ніл Хасевич (1905–1952), народився в селі Дюксині на Рівненщині в родині священослужителя. Юнаком Ніл потрапив під потяг і йому відрізало ногу. Гроші, виплачені залізницею за каліцтво, витратив на навчання у Варшавській академії образотворчих мистецтв (відділи малярства та графіки).

Протягом 1930-х років роботи художника експонувалися не тільки на Волині, а й у Празі, Берліні, Варшаві, Парижі, Лос-Анджелесі, Чикаго, Нью-Йорку. У 1935 році після отримання диплома Академії мистецтв із правом викладати повернувся на Волинь і деякий час вчителював. Став членом ОУН.

У лавах УПА — з 1943 року. Керував друкарнею повстанців, працював як редактор та ілюстратор журналів «До зброї», «Український перець», «Хрін». У бункерах, землянках і криївках за допомогою примітивної друкарської техніки і в умовах нестачі матеріалів створив понад 150 композицій і понад 50 графічних робіт.

Він розробив бофони, які чітко передають ідейний зміст визвольної боротьби, а також проекти нагород та відзнак УПА. 4 березня 1952 року Ніл Хасевич загинув у бою в селі Сухівці Клеванського району на Рівненщині.

Частково для потреб внутрішньої комунікації слугувала й підпільна преса, хоча вона здебільшого призначалася для ширшої аудиторії. Саме з підпільних медіа українці дізнавалися про цілі та методи боротьби українського підпілля.

Тут друкували аналітику з питань, які турбували людей (наприклад, колективізація чи становище української культури), критикували ключові ідейно-політичні положення радянського режиму. Публіцисти Йосип Позичанюк, Петро Федун, Осип Дяків доводили їх невідповідність вимогам часу, інтересам українського народу та навіть марксистським догмам. Вони чи не перші в світі аргументовано показали тотожність більшовизму та нацизму, його імперіалістичний характер.

Окремими книжечками виходили і художні твори про повстанське життя, наприклад, вірші Михайла Дяченка чи проза Богдани Світлик.

Інформаційна робота серед населення була спрямована на підтримання лояльності людей до повстанців як запоруки продовження боротьби. Найбільш придатним для цього інструментом виявилися листівки. Тому більшість серед підготовлених підпіллям летючок були адресовані саме українцям.

З цим простим і дієвим методом агітації ішли й до тих, кого кидали на придушення визвольного руху. Звернення до радянських, польських, чеських, словацьких вояків мали деморалізувати супротивника. Тут наголошувалось: вони не повинні боротися проти українських повстанців, а навпаки — об'єднатися для протистояння комуністичному режиму, який є спільним ворогом.

УПА засобами інформаційної війни досягла дискредитації комуністичного режиму в очах місцевих українців. Влада на Західній Україні, яка ніколи не мала достатньої лояльності, не зуміла завадити домінуванню антирадянських настроїв навіть після ліквідації ОУН та УПА. Навпаки, повстанцям вдалося втримати високий рівень національної свідомості українців, знищити яку тоталітарний режим не спромігся впродовж півстоліття.

КРИЇВКИ

В умовах постійних боїв, сутичок, маневрів та облав УПА знайшла спосіб зберігати від ворога бази та запаси: надійно облаштовані підземні бункери — криївки. За необхідності у них тривалий час жили і самі повстанці.

Найпоширенішими були невеликі криївки для тимчасового сховку кількох осіб. На зимівлю споруджували великі бункери. Були криївки, призначені для пропагандистського осередку чи командування, криївки-шпиталі.

Облаштовані в місті чи селі, лісі чи полі — вони були старанно замасковані. Найбільш філігранним завданням була майстерність відвести дим та приховати сліди на шляху до сховку.

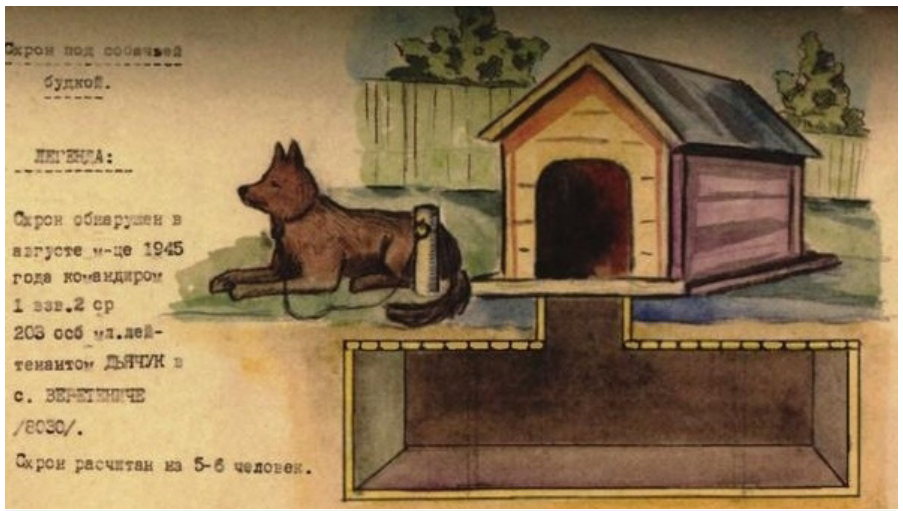

Схема криївки, виявленої чекістами,
вхід до якої був замаскований під собачою будкою

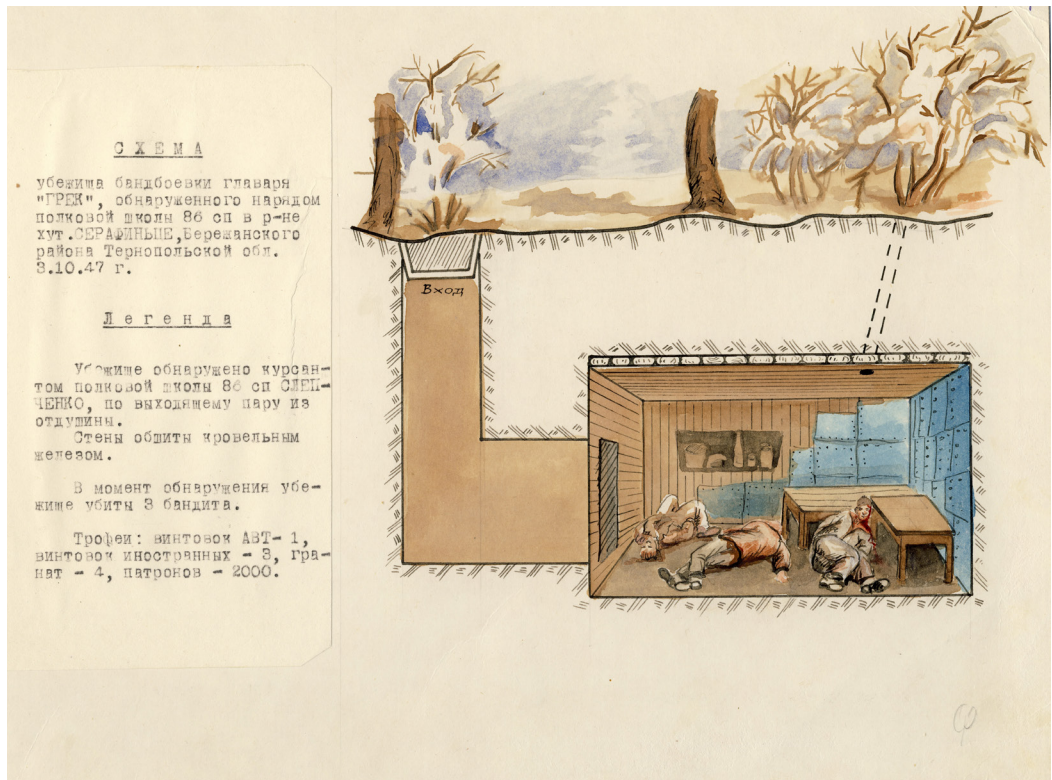

Схема криївки провідника «Грека», виявленої чекістами.

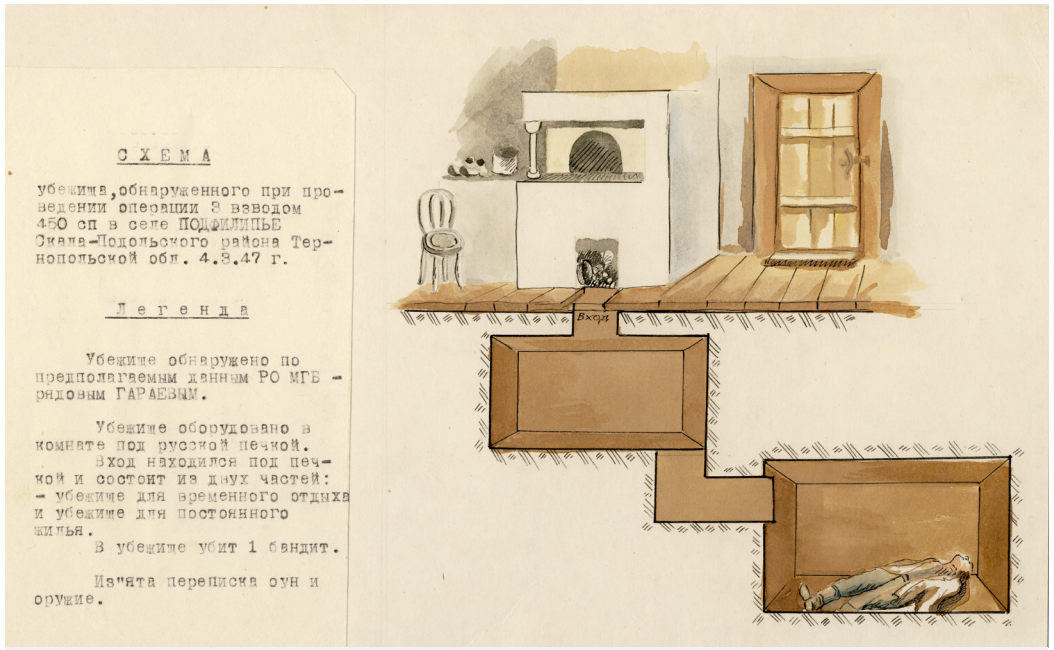

Схема криївки, виявленої чекістами
вхід до якої був замаскований під пічкою

Будували сховище переважно лише ті, хто мав там жити. Ґрунт відносили якнайдалі. Стіни обшивали деревом — так вони захищалися від сирості та осипання землі. Схованки мали вентиляційні та санітарні системи, могли мати кілька поверхів.

ПОМСТА МОСКВИ

Вже на початку 1944 року Радянський Союз спрямовує окремі фронтові частини Червоної армії проти УПА, а членів ОУН та прихильників підпілля атакує контррозвідка СМЕРШ. Із просуванням фронту підтягнулися і вийшли на чільне місце у війні з українцями війська НКВД.

Чекісти не тільки знищували повстанців у боях. Вони створювали агентурну мережу, щоб руйнувати рух із середини. На це була спрямована й антиповстанська пропаганда. Стрижнем інформаційних атак стала теза про зраду і злочини «українсько-німецьких буржуазних націоналістів» та про їхню співпрацю з «фашистськими окупантами».

Ключову роль у питаннях дискредитації відігравали сумнозвісні спецгрупи НКВД (офіційна назва «агентурно-бойові групи»). Основу цих формувань спершу становили підрозділи радянських партизанів, а згодом до них долучали завербованих учасників українського опору. Видаючи себе за українських повстанців, вони чинили насильство й свавілля щодо цивільних. Вже у червні 1945-го в західних областях УРСР діяли 156 спецгруп, до яких входило 1 783 осіб.

Агентурно-бойова група,
Івано-Франківська область.
Початок 1950-х років.

З рапорту командира спецгрупи Управління НКВД в Тернопільській області майора Олексія Соколова начальнику 1-го відділу Головного управління по боротьбі з бандитизмом НКВД СРСР генерал-майору Анатолію Горшкову, 3 січня 1946 року:

«…Група сильно розклалася, бойовики стали красти, крадене продавати й пропивати, і спецгрупа набула вигляду кримінальної банди. Та все ж цей розклад мав і позитивні сторони — на крадіжках і пиятиках люди згуртувалися й бажання тікати вже не було…»

Ще одним інструментом чекістів стали винищувальні батальйони (в народі їх називали «стрибки» — від російської назви «истребительные батальоны»). Протягом 1944-1954 років в арсеналі органів держбезпеки були також парамілітарні формування з місцевих мешканців — винищувальні батальйони (з 1948 року — групи охорони громадського порядку); вони охороняли новостворювані колгоспи, склади майна та іноді брали участь в бойових операціях.

Попервах основою особового складу були поляки, далі — українці з числа колишніх партизанів, демобілізованих червоноармійців і постраждалих від дій УПА. Їхня ефективність була доволі низькою, часом їх учасники співпрацювали з повстанцями та постачали підпіллю зброю. Найбільшої кількості групи досягли в 1948 році — 86 тисяч вояків.

Зміна тактики ОУН і УПА в другій половині 1945 року на діяльність малими групами-боївками викликала реакцію радянської каральної системи: розпочалися масові прочісування території, облави, блокади.

Лише за період від 1 грудня 1945 року до 10 лютого 1946 року здійснено 15 562 такі операції. Чекісти вбили 4 200 українських повстанців та захопили в полон 9 400 осіб.

Визвольний рух пристосувався до нових умов і повністю перейшов у підпілля. Радянські «органи» на цьому етапі зосередилися на

ліквідації «залишків» українського опору, насамперед — керівників і командирів.

Але лише 5 березня 1950 року МҐБ зуміло досягнути результату — у чекістській спецопераційї загинув Головний командир УПА генерал-хорунжий Роман Шухевич. Його заступник і наступник Василь Кук продовжував керувати підпіллям до 24 травня 1954 року, коли його захопили у полон.

Василь Кук (1913–2007) очолив УПА після загибелі Романа Шухевича. На момент вступу на посаду був одним із найдосвідченіших підпільників: його стаж боротьби починався ще у 1929 році, коли приєднався до Юнацтва ОУН, а з 1937 року перейшов у глибоке підпілля. Перебував у конспірації протягом польської, радянської, нацистської та ще одної радянської «влад». У 1940 році написав підручник з конспірації «Пашні буряки».

У 1941-му вирушив у східному напрямку як командир Київської похідної групи. Завданням було дістатися до Києва і повторити там проголошення відновлення Української держави. До Києва група так і не добралась. 31 серпня у Василькові їх заарештувала нацистська поліція безпеки. Та із полону Куку вдалося втекти.

У 1944 році командував УПА-Південь. З 1947 року був заступником Романа Шухевича. У 1952-му отримав звання генерал-хорунжого.

У 1954 році Василя Кука у результаті спланованої провокації захопили в полон і негайно перевезли до Києва, де утримували в тюрмі КГБ. Його обробляли ідеологічно і допитували — саме

завдяки цьому в матеріалах справи Кука збереглося чимало інформації про визвольний рух і УПА зокрема. Але — жодного слова про тих, хто ще був чи міг бути на волі.

Після виходу з в'язниці у 1960 році відмовлявся писати антинаціоналістичні статті, спілкувався з дисидентами, зокрема Василем Стусом. Помер у незалежній Україні, за яку боровся, у 2007 році.

ДЕПОРТАЦІЇ

Упродовж першого десятиліття радянської окупації за участь у визвольному русі було репресовано півмільйона українців. Каральні органи вбили понад 153 тисяч та заарештували 134 тисячі борців за українську незалежність. Водночас тоталітарна система вдавалася до жорсткого тиску на родини членів ОУН та вояків УПА. На Північ СРСР примусово виселили 206 664 особи, з яких 187 893 — родичі повстанців.

Втрати УПА у війні з радянським режимом.

Перший ешелон до Красноярського краю вирушив зі станції Здолбунів на Рівненщині 7 травня 1944 року з жінками, дітьми та людьми похилого віку. У 18 вагонах, як небезпечних злочинців, вивезли 451 родича повстанців.

У кожному селі Західної України комуністи складали списки, за якими без слідства та суду тисячі родин прирікалися на важкі поневіряння. Виселяли й неповнолітніх, і немовлят. Через нелюдські умови чимало людей гинули ще в дорозі.

Удосвіта 21 жовтня 1947 року розпочалася наймасштабніша чистка території від незгідних — операція «Запад». Людей перевозили із 86 залізничних станцій західних областей України. У Львові, Чорткові, Дрогобичі, Рівному, Коломиї та Ковелі створили збірні пункти для прийому сімей націоналістів та відправлення їх на спецпоселення. Упродовж доби виселили 26 644 родини, всього 76 192 особи: 18 866 чоловіків, 35 152 жінки та 22 174 дитини.

Засуджені українські націоналісти після відбуття покарання у концтаборах ГУЛАГу також змушені були жити на засланні. Навесні 1948 року налічувалося майже 100 тисяч спецпоселенців-бандерівців.

Депортації тривали до грудня 1952-го. У цей час на засланні народилося 2181 дитина. Напередодні, у 1950 році, СРСР скасував депортованим терміни й зобов'язав жити на чужині постійно. І хоча після смерті Сталіна із заслання відпускали висланців різних категорій, за вказівкою Генерального прокурора СРСР члени ОУН і УПА та їхні родини мусили залишалися там довічно. Цю норму повністю скасували лише 29 квітня 1964 року.

ОПЕРАЦІЯ «ЗАПАД»

це одна з найбільш масових і короткотермінових сталінських депортацій[1] цивільного населення Західної України з метою знищення «соціальної бази» українського визвольного руху. Виселенню підлягали за попередньо складеними списками члени родин повстанців та оунівців.

ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ОПЕРАЦІЇ «ЗАХІД»: 21–26 ЖОВТНЯ, 1947 рік

Документальна підстава:
Наказ міністра держбезпеки СРСР В. Абакумова № 00430 від 22 серпня 1947 року «Про виселення сімей засуджених, убитих, тих, хто перебуває на нелегальному становищі, активних націоналістів та бандитів із території західних областей України»

ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Автомашини: **2483**
Станції відправки: **87**
Кількість ешелонів: **44**
Кількість вагонів: **2372 + 176** вагонів прикриття, конвойних та ізоляторів

ВИКОНАВЦІ ОПЕРАЦІЇ

Оперативний штаб для депортації, на чолі з заступником міністра МВД УРСР М. Дятловим, м. Львів
Оперсклад МГБ: **6859**
Збройні сили (Солдати ВВ МГБ і корпус охорони МГБ, особовий склад МВД і прикордонних військ, «стрибки»): **46 509**
Радянський партактив: **15556**
Шофери Радянської армії: **1227**

НАСЛІДКИ ДЕПОРТАЦІЇ

Виселено: 77791 особу[2] (**26 332** сім'ї), Волинська область – **9050**, Дрогобицька – **14456**, Львівська – **15920**, Рівненська – **11397**, Станіславська – **11883**, Тернопільська – **13508**, Чернівецька – **1627**
Чоловіків: 18866
Жінок: 35685
Діти до 15 років: 23240
Уникли виселення (переховалися): 8330 (**1403** сім'ї)
Виявилися хворими: 447
Арештовано в ході операції: 28
Вбито в ході операції: 15

ЯК ЦЕ ВІДБУВАЛОСЯ

Наказ міністра держбезпеки СРСР — Складання списків на виселення — Концентрація сил для проведення операції 2 години на «збори» в дорогу — Збірний пункт — Пункт відправлення (залізнична станція) **— Товарний вагон — Пункт призначення** (Залізнична станція) **— Підприємства вугільної промисловості, промислові підприємства, сільське господарство — Конфіскація майна**

ПУНКТ ВІДПРАВКИ

КОВЕЛЬ (Волинська обл.), **КРАСНЕ, ЗАДВІР'Я, БРОДИ, РАДЕХІВ** (Львівська обл.), **ЛЬВІВ, ПІДВОЛОЧИСЬК, ПОТУТОРИ, ЗБОРІВ** (Тернопільська обл.), **МОКВИН, ВЕРБА** (Рівнинська обл.), **ЛЕПЕСІВКА** (зараз Хмельницька обл.), **ЛУЦЬК, ЧОРТОРИЙСЬК, ЦУМАНЬ** (Волинська обл.), **ЖОВКВА** (Львівська обл.)
КІЛЬКІСТЬ ВИВЕЗЕНИХ: 34 537

РОКИТНЕ (Рівненська обл.)
Кількість вивезених: 1806

КЛЕСІВ, ЗДОЛБУНІВ (Рівненська обл.)
Кількість вивезених: 3 605

СТАНІСЛАВ· ЗАБОЛОТІВ (Івано-Франківська обл.)
Кількість вивезених: 8317

МИКУЛИНЦІ (Тернопільська обл.)
Кількість вивезених: 1328

ГУСЯТИН, ТОРСЬКЕ (Тернопільська обл.)
Кількість вивезених: 3533

РУДКИ (Львівська обл.)
Кількість вивезених: 1708

МИРОГОЩА (Рівненська обл.)
Кількість вивезених: 1778

КОРШІВ (Івано-Франківська обл.), **СТРИЙ, КОМАРНО-БУЧАЛИ** (зараз – Комарно), **ХОДОРІВ, ЖИДАЧІВ** (Львівська обл.)
Кількість вивезених: 8818

САМБІР (Львівська обл.)
Кількість вивезених: 1620

ОСТРОГ, МИГИЛЯНИ (Рівненська обл.)
Кількість вивезених: 1507

ГУСЯТИН (Тернопільська обл.)
Кількість вивезених: 1698

КОЛОМИЯ (Івано-Франківська обл.)
Кількість вивезених: 1427

САМБІР (Львівська обл.)
Кількість вивезених: 1941

ДРОГОБИЧ (Львівська обл.)
Кількість вивезених: 1634

ЛУЖАНИ (Чернівецька обл.)
Кількість вивезених: 1579

ПУНКТ ПРИЗНАЧЕННЯ

ст. УСЯТИ (зараз – Прокоп'євск, Томська залізниця, Кемерівська обл.)

ст. ЧЕРЕМХОВО (Іркутська обл., Східно-Сибірська залізниця)

ст. МОСКОВКА (Омська залізниця, Омська регіональна станція)

КАРАГАНДА

ЧАРНОВ-СЬКИЙ (?) (Східно-Сибірська залізниця)

ст. КОПЕЙСК (Південно-Уральська залізниця, Челябінська обл)

ст. ДУБРОВКА (Південно-Уральська залізниця)

ст. КАЛА-ЧИНСЬКА (Омське відділення Західно-Сибірської залізниці)

ОМСЬК

ст. КУЛОМ-ЗІНО (зараз – у складі м. Омськ, Омська залізниця)

ст. ЗАОЗЕРНА (Красноярська залізниця)

ст. КИЗЕЛ (Пермька залізниця Пермський край)

ст. ЄМАН-ЖЕЛІНКА (Челябінська обл.)

ст. НАЗИ-ВАЇВСЬКА (зараз – у м. Називаївськ, Омська область)

ст. СЕРГО(?) (Південно-Уральська залізниця)

ст. ПОЛО-ВИНКА (зараз – у смт Вуглеуральський, Пермський край, Пермська залізниця)

[1] Дані інфографіки на основі Довідки про відправлені ешелони зі спецконтингентом Західних областей України від 29 жовтня 1947 р.

[2] Довідка про кількість сімей активних учасників національно-визвольного руху, виселених у жовтні 1947 р. із західних областей УРСР від 27 травня 1947 р. Кількісні показники по областях цієї довідки дають сумарну цифру 77 841.

ОСТАННІ

Боротьба УПА — приклад найтривалішого спротиву комуністичній системі. Після арешту останнього Головного командира УПА Василя Кука у 1954 році припинило існування єдине керівництво повстанського руху. Але поодинокі групи українських націоналістів та підпільники-одинаки не склали зброї.

Остання боївка дала бій КГБ 14 квітня 1960 року. Понад 5 років знадобилося комуністичній спецслужбі, щоб вийти на слід трьох осіб, котрі діяли на кордоні Івано-Франківщини та Тернопільщини. Вояки неіснуючої вже УПА мали справну зброю, з якої 12 жовтня 1959 року вбили оперуповноваженого районного відділу КГБ — Віктора Стороженка. Вони ж мали друкарську машинку, на якій Петро Пасічний – «Чорний», Олег Цетнарський та Марія Пальчак друкували листівки, підписуючи різними датами та місцевостями, щоб створювати враження ширшого масштабу опору.

Марія Пальчак, засуджена на 15 років. Вона відбула весь термін ув'язнення і вийшла на волю у 1975 році, дожила до проголошення Україною незалежності та померла у 1997 році.

У 1967 році відбувся останній відомий на сьогодні бій українського націоналіста із комуністичним режимом. Оперггрупа КГБ вийшла на слід підпільника Юрія Михайлецького у селі Рукомиш на Тернопіллі. Облавники оточили місце виходу з криївки-печери та намагалися викурити підпільника, кинувши всередину дві димові шашки. Михайлецький не здавався, обгорнув голову куфайкою, облився нафтою та підпалив себе, заживо згорівши.

Наступними роками КГБ час від часу натрапляло на того чи іншого з повстанців. Спецслужба не могла послабити пильність, хоч давно звітувала про остаточне подолання опору. Тим часом у містах ширився дисидентський рух, багато хто з його учасників були знайомі з повстанцями.

Але попри зусилля і періодичні успіхи наступними роками, КГБ так і не зміг виявити усіх повстанців. Ярослав Галущак з Івано-Франківщини вийшов із підпілля лише у серпні 1991 року. А член СБ ОУН Тернопільської області Ілля Оберишин — 3 грудня 1991 року, дочекавшись результатів Всеукраїнського референдуму за незалежність.

ПОВСТАНЦІ В ГУЛАГУ

Примусова каторжна праця тих повстанців, хто вижив після допитів і уник смертного вироку, мала, за задумом, принести економічну користь ворогу — комуністам, та фізично знищити їх самих. Після тимчасового скасування смертної кари у 1947 році кількість бандерівців у ГУЛАГу зростає в рази. Але влада зробила помилку: поява вояків щойно з поля бою не просто змінила контингент ув'язнених, а й з часом призвела до падіння табірної системи.

Бандерівці силою та взаємодопомогою ламають атмосферу страху. Разом із українцями боротьбу продовжують балтійські «лісові брати», в'язні із Кавказу, росіяни.

Олександр Солженіцин, «Архипелаг ГУЛАГ»:

«...У нас це почалося з приїздом дубівського етапу — західних українців, оунівців. Вони й зіпхнули цього воза. Дубівський етап заразив нас бацилою бунту. Молоді, сильні хлопці, взяті прямо з партизанської стежки, роззирнулися довкола, жахнулися нашого рабства й потяглися до ножів».

Для розправи над непокірними політичними в'язнями табірна адміністрація використовувала засуджених за кримінальні злочини. Але сильні проти цивільних злочинці програвали вчорашнім солдатам УПА.

Один із лідерів ОУН **Михайло Сорока** у 1947 році у Воркуті організував підпільну мережу «ОУН-Північ». Ця структура так і не була до кінця викрита.

Роки копіткої праці виснажених, але відданих цінностям свободи людей — і ГУЛАГ охопили не поодинокі акти непокори, а масштабні повстання.

Після смерті Сталіна амністія в'язнів не торкнулася «політичних». Відтак члени ОУН і УПА стали організаторами найбільших виступів у ГУЛАГу: Норильськ (26 травня – 4 серпня 1953 року, 17 тисяч учасників), Воркута (19 липня – 1 серпня 1953 року, 12 тисяч учасників), Кенгір (16 травня – 26 червня 1954 року, 20 тисяч учасників).

Учасники повстання виганяли табірну адміністрацію, створювали представницькі комісії та вели переговори з представниками режиму з Москви, вимагали не просто полегшення умов, а політичних та економічних свобод для всіх. Долаючи опір, влада особливо жорстоко розправилася з тими повсталими зонами, де найбільше було бандерівців: озброєним штурмом приборкували непокірних у 3-й каторжній зоні Горлагу (Норильськ), розстрілювали активістів у 10 табірному відділенні Речлагу (Воркута), танками та озброєними військами йшли на повсталих у Степлагу (Кенгір, Казахстан).

Масштаб непокори, що охопила ГУЛАГ, змусив тоталітарну систему не лише піти на поступки, а реорганізуватися. У 1955 – 1956 роках розпочався перегляд справ засуджених, зменшення термінів їхнього ув'язнення та звільнення. Остаточно систему ГУЛАГу розформували в 1960 році. І це була перемога найактивніших борців із ним — членів ОУН і УПА.

Єврейський політв'язень ГУЛАГу Анатолій Радигін про українських політв'язнів:

«Колишні вояки і старшини УПА, оунівці й безпартійні українські патріоти. Вони також відрізнялися від усіх. Коли знена-цька крізь рухливу таборову масу проходила людина підтягнена і чепурна, спокійна й маломовна, поголена, в чистій сорочці й у вичищеному взутті, у дбайливо пригладженому арештантському одязі, то можна було без помилки вгадати її національність, партійність і прапор, під яким вона воювала… Це були люди, вірні світлій ідеї і колись даній присязі, а велика кількість їх, мучена голодом і холодом, утратила багато друзів на важких кривавих шляхах від Карпат і Ковеля до Караганди й Мордовії».

СЛІД В ІСТОРІЇ

Через лави УПА пройшло близько ста тисяч осіб, за участь у повстанському русі чи його підтримку було репресовано близько півмільйона людей. Тривале протистояння двом потужним тоталітарним режимам, спираючись виключно на ресурси свого народу, дає підстави називати УПА унікальним явищем в історії. Водночас, діяльність українських повстанців вписується в рамки загальносвітового явища — боротьби народів за свободу та державність.

Ця боротьба стала найпомітнішим історичним фактором другої половини ХХ століття, завдяки їй світ протягом кількох десятиліть змінився більше, ніж за попередні століття. Саме в світовому контексті бачили свою діяльність лідери українського визвольного руху, про що свідчить головне гасло УПА: «Свобода народам! Свобода людині!».

Для представників інших визвольних рухів діяльність українських повстанців була натхненним прикладом багатолітньої протидії могутньому ворогові, прецедентом, який доводив: обстоювати національні інтереси можна навіть у вкрай несприятливих умовах. Корисним був і практичний досвід ведення партизанської війни проти окупаційних військ.

Перемоги визвольних рухів народів Азії та Африки в другій половині ХХ століття розфарбували мапу світу в кольори незалежних національних держав. Тим часом, майже до кінця цього століття народи Центральної та Східної Європи, які зазнали подвійної нацистської та радянської окупації, залишалися поневоленими. Але їхня боротьба не припинялася і після придушення збройних антикомуністичних рухів у 1940-х роках.

Угорська революція 1956 року, «Празька весна» 1968 року, події у Польщі на початку 1980-х років стали провісниками масових революційних змін кінця 1980-х. Зрештою, як і передбачали стратеги українського підпілля, радянська система розвалилася не через зовнішнє втручання чи повстання в якійсь із підкорених держав, а в результаті масових революційних дій народів Центрально-Східної Європи. Помітну роль у цих процесах відіграв український визвольний рух, який був продовженням боротьби УПА.

З погляду української історії, УПА стала переломним етапом розвитку українського визвольного руху ХХ століття, логічним продовженням попередніх його періодів: національного відродження початку сторіччя, національної революції 1917 – 1921 років, підпільної збройної боротьби УВО та ОУН 1920 – 1930 років. Минаючи ці етапи, рух розвинувся із невеликої групи інтелектуалів та бойовиків, що налічувала десятки осіб, у масовий загальнонаціональний спротив сотень тисяч людей. У свою чергу, боротьба УПА стала основою для розвитку наступних етапів визвольного руху — дисидентського 1960 – 1980-х років, масового національно-демократичного руху кінця 1980-х – початку 1990-х років і, зрештою, завершальної події в цьому процесі — здобуття незалежності України 24 серпня 1991 року.

Цей акт поставив крапку в справі існування колись могутнього Радянського Союзу, який із українцями у своєму складі мав шанси встояти. Український вибір остаточно закріпив здобутки національно-демократичних революцій у Центрально-Східній Європі і на десятиліття зупинив спроби кремлівського реваншу.

Навіть після 1991 року історія УПА залишається для українців джерелом для натхнення у відстоюванні українського та демократичного характеру відновленої держави. Повстанські червоно-чорні прапори були невід'ємним елементом масових громадських акцій від початку 1990-х років до Євромайдану 2013 – 2014 років, а повстанське вітання «Слава Україні! Героям слава!» стало офіційним у Збройних Силах України.

Попри це, майже 25 років УПА залишалася не визнаною у державі, поява якої стала можливою завдяки жертовності її вояків. Лише після перемоги Революції гідності, у 2015 році Верховна рада України ухвалила закон, яким повстанців, разом з учасникам інших структур визвольного руху, названо борцями за незалежність. Цей закон є важливим вже не стільки для самих учасників УПА (їх залишилося дуже мало), він важливий для нас, сучасних українців. Зокрема, щоб показати тим, хто нині зі зброєю в руках захищає Україну: вони проливають кров за державу, яка пам'ятає і вміє шанувати своїх героїв.

Володимир В'ятрович,
к.і.н., Голова Українського
інституту національної пам'яті

КОРИСНІ ПОСИЛАННЯ

Матеріали Українського інституту національної пам'яті:

1. Інфографіки про УПА. – Режим доступу : goo.gl/DrnyhL.
2. Методичні рекомендації до відзначення Дня захисника України, присвяченого 75-річчю від початку формування Української повстанської армії. – Режим доступу : goo.gl/nxBSB6.
3. Українська повстанська армія — відповідь нескореного народу. Матеріали фотовиставки. — Режим доступу : goo.gl/zca9Ap.
4. Війна і міф. Невідома Друга світова. За заг. ред. В. В'ятровича, О. Зінченка, М. Майорова. — Режим доступу : http://www.ww2.memory.gov.ua/teksty/
5. Тріумф людини. Мешканці України, які пройшли нацистські концтабори Матеріали фотовиставки. — Режим доступу : goo.gl/qWqBzV.
6. В'ятрович В., Дерев'яний І., Забілий Р., Содоль П. Українська Повстанська Армія. Історія нескорених. — Режим доступу : goo.gl/bc6A3J

Інформаційні портали:

1. Електронний архів українського визвольного руху // avr.org.ua. – Режим доступу: goo.gl/6UVZNf.
2. ОУН-УПА. Документи. – Режим доступу : goo.gl/x6QBWv.
3. Центр досліджень визвольного руху. — Режим доступу : goo.gl/jeQFCn.

Видання:

1. В'ятрович В. За лаштунками «Волині—43». Невідома польсько-українська війна / Володимир В'ятрович. — Харків : Книжковий клуб "КСД", 2016. — 304 с.

2. Ісаюк О. Роман Шухевич. Історія нескорених / Олеся Ісаюк. Роман Шухевич / Центр досліджень визвольного руху. — Харків : Книжковий клуб "КСД", 2015. — 256 с.
3. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси / В.В. Дзьобак, І.І. Ільюшин, Г.В. Касьянов, І.К. Патриляк та ін. – Режим доступу : goo.gl/1s5A6u.
4. Патриляк І. Перемога або смерть: український визвольний рух у 1939—1960 роках / Іван Патриляк / Центр досліджень визвольного руху. — Харків : Книжковий клуб "КСД", 2015. — 512 с.
5. Стецишин О. Бандерівський інтернаціонал. Грузини, росіяни, євреї… / Олег Стецишин / Центр Досліджень визвольного руху. — Львів: Часопис, 2015. — 328 с.

Науково-популярні статті в Інтернет-виданнях:

1. Акт відновлення Української держави мав кілька редакцій. – Режим доступу : goo.gl/78DHV5.
2. За вільну Україну. Історія боротьби ОУН-УПА з нацистами. Спеціальний проект Центру досліджень визвольного руху та ТСН.ua. – Режим доступу : goo.gl/7LQtCg.
3. Нескорені. Чому українські повстанці не стали нацистськими та совєтськими колаборантами // Український тиждень. – Режим доступу : goo.gl/4GxAAR.
4. Патриляк І. Простір підпілля. Історія криївки // Український тиждень. – Режим доступу : goo.gl/43WJSG.
5. Патриляк І. УПА була більш «робітничо-селянською», ніж радянські партизани // Історична правда. – Режим доступу : goo.gl/nNRd54.
6. Повстанська Армія в картинках // Історична правда. – Режим доступу: goo.gl/cPHYqi.

ОРІЄНТОВНИЙ ПЕРЕЛІК ФІЛЬМІВ

№	Назва фільму	Рік випуску	Режисер	Студія
1.	«УПА. Тактика боротьби»	2007	С. Братішко	Перший Національний
2.	«УПА. Третя сила»	2007	С .Братішко, В. Загоруйко	Перший Національний
3.	«Хроніки Української повстанської армії 1942-1945»	2014	Т. Химич	ГО «Українська ґалицька асамблея»
4.	«ОУН-УПА: війна на два фронти»	2006	А. Санченко	т/к НТН
5.	«Служба безпеки ОУН. Зачинені двері»	2012	В. Загоруйко	«Віталій Загоруйко»
6.	«Атентат – Осіннє вбивство в Мюнхені»	1995	О. Янчук	«Олесь фільм», Кіностудія імені Олександра Довженка, Український конґресовий комітет Америки
7.	«Степан Бандера. Ціна свободи»	2008	С. Сотниченко, Т. Ткаченко, О. Ножечкіна	«Кінотур»

8.	«Нескорений»	2000	О. Янчук	«Олесь фільм», Кіностудія імені Олександра Довженка, Український конґресовий комітет Америки
9.	«Роман Шухевич»	2007	Т. Каляндрук	«Львів»
10.	«Залізна сотня»	2004	О. Янчук	«Олесь фільм»
11.	«Вогонь і зброя» (УПА на Закерзонні)	2008	М. Іваник	«Ліга українців Канади»
12.	«Вишневі ночі»	1994	А. Мікульський	«Рось»
13.	«Далекий постріл»	2005	В. Шалига	«Прем'єр»
14.	«Історія однієї криївки»	2013	Л. Горбач	«Пам'ять»
15.	«Один – в полі воїн»	2003	Г. Вірста, О. Мосійчук	«Захід-фільм»
16.	«Жива»	2016	Т. Химич	«Invert Pictures»
17.	«Червоний»	2017	З. Буадзе	«Інсайт-Медіа», Одеська кіностудія

ДОБІРКА ТЕМАТИЧНОЇ ХУДОЖНЬОЇ ТА МЕМУАРНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Михайло Андрусяк. Документально-художня трилогія «Брати грому», «Брати вогню», «Брати просторів».

Іван Багряний. «Людина біжить над прірвою», «Огненне коло», «Тигролови».

Юрій Винничук. «Танго смерті».

Оксана Забужко. «Музей покинутих секретів».

Микола Жулинський. «Моя Друга світова: роман-хроніка в голосах».

Роман Іваничук. «Вогнені стовпи».

Андрій Кокотюха. «Червоний», Повстанська трилогія «Чорний ліс», «Багряний рейд», «Біла ніч».

Володимир Лис. «Століття Якова».

«Лісові хлопці. Проза про УПА». Збірка.

Марія Матіос. «Солодка Даруся», «Нація».

Марія Савчин. «Тисяча доріг. Спогади жінки учасниці підпільно-визвольної боротьби під час і після Другої світової війни».

Улас Самчук. «На білому коні», «На коні вороному», «П'ять по дванадцятій. Записки на бігу», «Чого не гоїть огонь».

ДОБІРКА ПОВСТАНСЬКИХ ПІСЕНЬ

За Україну!

О, Україно! О, рідна Ненько,
Тобі вірненько присягнем.
Серця кров і любов –
Все тобі віддати в боротьбі!
За Україну, за її волю,
За честь, за славу, за народ!
За Україну! З вогнем завзяття
Рушаймо, браття,
Всі вперед!

Слушний час кличе нас –
Ну ж бо враз сповнять святий наказ!
За Україну, за її долю,
За честь і волю, за народ!

Ганебні пута ми вже пірвали
І зруйнували царський трон.
З-під ярем, із тюрем,
Де був гніт, ми йдем на вільний світ!
За Україну, за її долю,
За честь і волю, за народ!

Вперед же, браття! Наш прапор має
І сонце сяє нам в очах!
Дружний тиск, зброї блиск,
В серці гнів і з ним свобідний спів:
За Україну, за її долю,
За честь і волю, за народ!

Зродились ми великої години

Зродились ми великої години,
З пожеж війни і з полум'я вогнів.
Плекав нас біль по втраті України,
Кормив нас гніт і гнів на ворогів.

І ось ідемо в бою життєвому,
Тверді, міцні, незламні, мов граніт,
Бо плач не дав свободи ще нікому,
А хто борець – той здобуває світ.

Не хочемо ні слави, ні заплати –
Заплатою нам розкіш боротьби:
Солодше нам у бою умирати,
Як жити в путах, мов німі раби.

Доволі нам руїни і незгоди –
Не сміє брат на брата йти у бій.
Під синьо-жовтим прапором свободи
З'єднаєм весь великий нарід свій.

Велику правду для усіх єдину
Наш гордий клич народові несе:
«Вітчизні ти будь вірний до загину –
Нам Україна вище понад все!».

Ой там далеко на Волині

Ой, там далеко на Волині,
Там, де зродилася УПА,
Там вже воскресла Україна
І залунала свобода.

Горіли села і містечка,
Боролись хлопці скільки сил.
В перших рядах борців-героїв
Згинув Івахів наш Василь.

А сестра плаче і ридає,
Щодня виходить за село:
Чи не вертає любий братчик?
Чи не побачить більш його?

Прощай, герою України,
Прощай, наш друже дорогий.
Ти нам світив, як метеором,
А твій наказ для нас святий.

Ми вище прапор піднімемо,
Тризуб повернем до чола
І крикнем «Слава Україні!»
Так, щоб здригнулася земля!

Ми йдем вперед

Ми йдем вперед, над нами вітер віє,
І рідні нам вклоняються жита.
Від радости аж серце мліє.
За волю смерть нам не страшна!

Ми йдем вперед, над нами сонце сяє.
Гармати б’ють, здригається земля.
І гордість грудь аж розпинає.
За волю смерть нам не страшна!

Ми йдем вперед, здалека чути гуки.
Гармати б’ють, і крові всюди вщерть.
Не буде більш терпінь, ні муки!
Вперед! Там воля або смерть!

Дзвенять шаблі, як ясне сонце сяють,
Гремлять пісні, аж земленька свята
Дрожить під нами дорогая –
За волю смерть нам не страшна!

Ми йдем вперед, над нами вітер віє,
І рідні нам вклоняються жита.
Від радости аж серце мліє.
За волю смерть нам не страшна!

Ми українські партизани

Ми – українські партизани
Рушаєм лавами у бій,
За нашим прикладом повстане
Народ пробуджений, як стій!

Приспів:
Вже грають сурми, близько воля,
Вже рветься серце, кличе кров,
В огні кується наша доля,
Встають заковані з оков.

Ми – українські партизани,
Нащадки славних козаків,
Щоб нарід визволить з кайданів,
Ми б’єм проклятих ворогів. Приспів

Ми – українські партизани
Не знаєм, що таке є страх,
Родина наша обрізани,
А хата – в лісі, у ярах. Приспів

Ми – українські партизани,
Життя нам біль і кров несе,
Іще народ наш вільний встане,
Нам Україна понад все! Приспів

Ми смілі воїни суворі
Марш «Чорного лісу»

Слова Марка Боєслава

Ми смілі воїни, суворі –
Наш батько гнів, а мати месть –
Брати ми грому і просторів –
Борці за волю, славу й честь.

Приспів:
Сміються ватри – юний регіт,
Співає думу Чорний ліс.
Душа повстанців – славний «Грегіт»
Цілує пестить рідний кріс.

Голублять сосни, мов дівчата,
До бою серце грає марш.
Рої залізні вже на чатах,
«Різун» із нами – лицар наш. Приспів

Чатуй, катюго, на заставах –
Ми йдем назустріч вже тобі!
Готові, друзі! Слава! Слава! –
Лунає гімн, клекоче бій. Приспів

За Тебе, рідна Україно,
За кров святу Твоїх дітей
На суд покличемо руїни,
І встане вічний Прометей! Приспів

Вже вечір вечоріє
Лента за лентою

Слова М. Сороколіта,
мелодія В. Заставного

Вже вечір вечоріє, повстанське серце б’є,
А лента набої поспішно подає.

Приспів:
Ах, лента за лентою – набої подавай,
Вкраїнський повстанче, в бою не відступай!

На марші цілу нічку, а в ранку на зорі
Почалися завзяті, запеклії бої. Приспів

А ворог атакує і преться вже щосил,
Юнак-кулеметник їх вправно там косив. Приспів

Як сонечко сходило, утомлений юнак
Упав він ранений на земленьку навзнак. Приспів

До нього санітарка поспішно вже іде,
В обличчя вдивляється, його пізнає. Приспів

Він в неї вдивляється, а рана запекла,
Біля кулемета – дівчина молода. Приспів

Українські повстанці боролись, як могли,
Останні набої для себе берегли. Приспів

Чорти ми лісові

Гей – гу, гей – га! Таке-то в нас життя:
Наплечники готові,прощай, моє дівча!
Сьогодні помандруєм. Не знаємо й самі,
Де завтра заночуєм, чорти ми лісові!

Гей – гу, гей – га, чорти ми лісові,
Гей – гу, гей – га!

А як прийдеться стати зі зброєю в руках,
Бандера поведе нас, замає гордо стяг
І вдаримо сто тисяч у зуби сатані,
А решта – люциперу. Чорти ми лісові.

Гей – гу, гей – га, чорти ми лісові,
Гей – гу, гей – га!

Як впадеш, стрільче, в пастку чи зловишся на дріт,
На всі питання ката давай один отвіт,
Що до ОУН належав, а вождем був Євген,
Щоб слава залунала далеко ген, ген, ген!

Гей – гу, гей – га, чорти ми лісові,
Гей – гу, гей – га!

Прапор червоно-чорний – то наше знамено,
Червоне – то кохання, а чорне – пекло-дно,
Усі дівчата знають чарівні барви ці,
Забути їх не можуть. Чорти ми лісові!

Гей – гу, гей – га, чорти ми лісові,
Гей – гу, гей – га!

Ліс – твій батько

Ліс – твій батько, нічка – твоя мати,
Кріс, гранати – це твоя рідня.
Кидай, брате, дівчину до хати:
І ще сьогодня ступай до УПА.

Вже обридли тюрми і тортури,
Вже обридло вражеє ярмо.
Гей ви же, хлопці, ви добре стріляйте,
Ми Україні впасти не дамо.

Візьмем, друзі, кріси і гармати,
Ворог суне лавами у бій,
Та хай же знають ворожії кати,
Як українці за волю стоять.

Повіяв вітер степовий...

Повіяв вітер степовий,
Трава вся похилилась,
В бою впав молодий козак,
Дівчина зажурилась.
– Не плач, дівчино, не тужи,
Голубко сизокрила,
Не вернеться вже милий твій,
Сира земля накрила.
Він був ще хлопець молодий,
Пора була кохати,
Він впав, мов той сухий листок
І мусить там лежати.
Заплаче мати не одна,
Затужить чорнобрива,
Впав в бою не один козак,
Сира земля прикрила.

ПИТАННЯ ДО ГРИ

1 РІВЕНЬ

1	**Вигадане ім'я повстанця, яке використовувалося замість справжнього:** 1. Кличка. 2. Псевдо. 3. Прізвище.	2	**Бойовий партизанський маневр у тилу ворога для розвідки та поширення власних ідей – це:** 1. Рейд. 2. Атака. 3. Розвідка.
3	**Хто був останнім командиром УПА? Таке ж прізвище мав мореплавець – першовідкривач Гавайських островів.** 1. Василь Кук. 2. Петро Кішка. 3. Юрій Лисянський.	4	**Одна з найменших бойових одиниць УПА називалася так само, як скупчення бджіл. У сучасному війську її відповідник – відділення. Оберіть правильну відповідь.** 1. Стільник. 2. Вулик. 3. Рій.
5	**"Вже вечір вечоріє, повстанське серце б'є, А лента _____ поспішно подає" Доповніть рядок пісні словом, якого бракує:** 1. Набої 2. Патрони. 3. Снаряди.	6	**Як розшифрувати абревіатуру УГВР?** 1. Управління генеральної визвольної ради. 2. Українська генеральна воєнна рада 3. Українська головна визвольна рада.

7 **Як називається український національний військовий головний убір?**

1. Рогатувка
2. Пілотка
3. Мазепинка

8 **Якої військової округи УПА не існувало?**

1. ВО "Лисоня"
2. ВО "Лопата"
3. ВО "Говерла"

9 **Якого гумористично-сатиричного видання не існувало в УПА?**

1. "Перець"
2. "Хрін"
3. «Крокодил»

10 **Що таке ОУН?**

1. Об'єднання українців-наддніпрянців
2. Обласне управління нагород
3. Організація українських націоналістів

11 **Назвіть дату початку Другої світової війни.**

1. 19 березня 1939 року.
2. 1 вересня 1939 року.
3. 22 червня 1941 року.

12 **У чому повстанці найчастіше "консервували" свої архіви?**

1. Діжках.
2. Бідонах.
3. Скриньках від снарядів.

13 **Що таке бофони?**

1. Гроші ОУН та УПА
2. Пересувні госпіталі УПА.
3. Зброя, захоплена повстанцями в бою.

14 **Хто зображений на фото?**

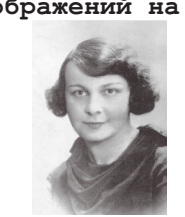

1. Олена Теліга.
2. Олена Вітер.
3. Катерина Зарицька.

15 **Військова та ідеологічна підготовка повстанських кадрів – це:**

1. Джура.
2. Теренівка.
3. Вишкіл

16 **"Гей-гу, гей-га, таке-то в нас життя.**
Наплечники готові, прощай, моє дівча!
Сьогодні помандруєм. Не знаємо й самі,
Де завтра заночуєм,
_____ ми лісові!
Гей-гу, гей-га – _____ ми лісові!"
Віднайдіть пропущене слово.

1. Брати
2. Чорти
3. Бійці

17 **Як повстанці називали колегу, який передавав інформацію від одних підрозділів до інших?**

1. Віступн.
2. Донощик.
3. Зв'язковий

18 **Коли ми відзначаємо День захисника України?**

1. 6 грудня.
2. 20 лютого.
3. 14 жовтня

19 **Назвіть прізвище художника, автора повстанських листівок, газет, нагород.**

1. Хасевич
2. Нарбут.
3. Мурашко.

20 **Назвіть дату проголошення Акта відновлення Української держави:**

1. 24 серпня 1991 року.
2. 30 червня 1941 року.
3. 22 січня 1918 року.

2 РІВЕНЬ

1 **Базова тактична одиниця УПА називалася так само, як осередок самооборони на Майдані під час Революції Гідності. Оберіть правильну відповідь.**

1. Сотня
2. Рій.
3. Курінь.

2 **В якому місті відбулося проголошення Акта відновлення Української держави?**

1. Луцьк
2. Київ
3. Львів

3 **Що таке атентат?**

1. Закордонний рейд.
2. Підрив будівлі адміністрації.
3. Замах на вбивство

4 **Як називалася повстанська радіостанція, створена 1943 року? Ця назва походить від імені давньогрецької богині краси та любові.**

1. Афродіта
2. Клеопатра
3. Берегиня

5 **"Стрибки" мовою повстанців – це:**

1. Радянські винищувальні батальйони
2. Розвідувальна група УПА.
3. Штурмові загони нацистів.

6 **Яка група УПА діяла на території Галичини, Закерзоння і частково Закарпаття і Буковини?**

1. УПА Захід
2. Група "Тютюнник".
3. Група "Говерла"

7 **Що таке запілля?**

1. Тилове медичне, господарське забезпечення, підтримка повстанців місцевим населенням.
2. Місцевість за полем, де заплановано атаку.
3. Закордонні частини ОУН.

8 **"О, Україно! О, рідна Ненько, Тобі _____ присягнем. Серця кров і любов – Все тобі віддати в боротьбі!" Відновіть пропущене слово.**

1. Натхненно.
2. Дружненько.
3. Вірненько.

9 **Що або кого повстанці називали "крісом"?**

1. Край
2. Гвинтівка
3. Зрадник

10 **Назвіть дату початку агресії Радянського Союзу проти Польщі та окупації західноукраїнських земель:**

1. 17 вересня
2. 9 травня
3. 22 червня

11 **Назвіть псевдонім Петра Олійника – відомого повстанського командира на Волині. За псевдонім він взяв ім'я головного героя найвідомішого твору Івана Котляревського.**

1. Зевс
2. Харон
3. Еней

12 **Хто із названих діячів не був безпосереднім командиром УПА?**

1. Василь Кук
2. Степан Бандера
3. Роман Шухевич

13 **Яку зброю упівці називали "папашкою"?**

1. Штурмгевер.
2. Пістолет-кулемет Судаєва.
3. Пістолет-кулемет Шпагіна

14 **На якій території діяла група УПА-Північ?**

1. Волинь та Галичина.
2. Полісся і Буковина.
3. Полісся і Волинь

15 **Відновіть текст пісні-гімну ОУН:**

"Зродились ми _____ години,
З пожеж війни і з полум'я вогнів –
Плекав нас біль по втраті України,
Кормив нас гніт і гнів на ворогів".

1. Трагічної
2. Належної
3. Великої

16 **Як повстанці реагували на утворення колгоспів?**

1. Агітували людей за вступ.
2. Закликали селян не вступати.
3. Повстанці очолювали колгоспи.

17 **Кого в УПА називали лицарем?**

1. Священослужителя, який проводив церемонію складання присяги.
2. Бійця, котрий здобув особливо цінний трофей.
3. Нагородженого хрестом УПА

18 **Групи активістів ОУН, які влітку 1941 року на окупованих нацистами територіях мали створювати українські органи влади, налагоджувати громадське життя – це:**

1. Похідна референтура.
2. Провід ОУН.
3. Похідні групи

19 **Що пропагує представлений плакат?**

1. Радянізацію Західної України.
2. Боротьбу за незалежність Карпатської України.
3. Мету боротьби Української повстанської армії

20 **Що таке УНС?**

1. Український національний союз
2. Українська народна самооборона
3. Українсько-німецький союз

3 РІВЕНЬ

1	**Військово-оборонна та господарська підземна споруда для переховування людей, техніки, зброї, лікарень або друкарень – це:** 1. Боївка 2. Криївка 3. Шанець	2	**Військово-політична формація українського визвольного руху створена для відновлення української державності – це:** 1. УПА 2. УГВР 3. УШПР
3	**Звідки повстанці отримували зброю?** 1. Була заготовлена, її тільки дістали зі схронів. 2. Закуповували. 3. Переважно здобували в боях	4	**"Слушний час кличе нас – ну ж бо враз сповнять _____ наказ!** **За Україну, за її долю, за честь і волю, за народ!"** **Відновіть пропущене слово.** 1. Святий 2. Крутий 3. Такий
5	**Як називалися західноукраїнські етнічні землі за лінією, названою від імені міністра закордонних справ Великої Британії?** 1. Закерзоння 2. Бріанленд. 3. Г'юзлайн.	6	**На фото зображений:** 1. Дмитро Донцов 2. Євген Коновалець 3. Олег Ольжич

7	**Назвіть командира сотні, яка успішно здійснила Великий рейд із Закерзоння до Баварії.** 1. Дмитро Грицай – "Перебийніс". 2. Михайло Дуда – "Громенко". 3. Петро Федун – "Полтава".	8	**Із завершенням Другої світової війни УПА:** 1. Продовжила протистояння із радянським тоталітаризмом 2. Емігрувала за кордон. 3. Саморозпустилася.
9	**Хто переважно споруджував криївки повстанцям?** 1. Спеціальні бригади. 2. Ніхто. Вони залишилися "у спадок" від Першої світової. 3. Тільки ті, хто мав у ній надалі перебувати	10	**Найпоширенішою видавничою продукцією повстанців були:** 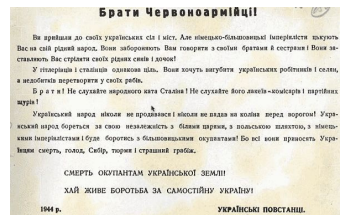 Брати Червоноармійці! Ви прийшли до своїх українських сіл і міст. Але німецько-більшовицькі імперіалісти цькують Вас на свій рідний народ. Вони забороняють Вам говорити з своїми братами й сестрами і Вони застановять Вас стріляти своїх рідних синів і доньок! У гітлерівців і сталінців однакова ціль. Вони хочуть знищити українських робітників і селян, а незабитих перетворити у своїх рабів. Б р а т и ! Не слухайте народного ката Сталіна ! Не слухайте його авантюристів і партійних царків ! Український народ ніколи не продавався і ніколи не падав на коліна перед ворогом! Український народ бореться за свою незалежність з більшовицькою царизм, з польською шляхтою, з німецькими імперіалістами і буде боротись з більшовицькими окупантами! Бо всі вони приносять Україні смерть, голод, Сибір, тюрми і страшний грабіж. СМЕРТЬ ОКУПАНТАМ УКРАЇНСЬКОЇ ЗЕМЛІ! ХАЙ ЖИВЕ БОРОТЬБА ЗА САМОСТІЙНУ УКРАЇНУ! 1944 р. УКРАЇНСЬКІ ПОВСТАНЦІ. 1. Брошури 2. Газети 3. Листівки
11	**Грошові документи українського підпілля із національною символікою, написами та фіксованими номіналами – це:** 1. Облігації 2. Бофони 3. Векселі	12	**Яка офіційна назва держави, проголошеної 15 березня 1939 року?** 1. Карпатська Україна 2. Галичина 3. Рутенія

13 **Кого упівці називали хорунжим (відповідник у ЗСУ)?**

1. Лейтенант
2. Сержант
3. Полковник

14 **1 вересня 1939 року та 22 червня 1941 року – це дати:**

1. Початку Другої світової війни та німецько-радянської війни.
2. Включення Західної України та Північної Буковини до складу УРСР.
3. Проголошення незалежності Карпатської України та Акта про відновлення Української держави.

15 **На фото зображено найпоширеніший в українському підпіллі станок? Він є:**

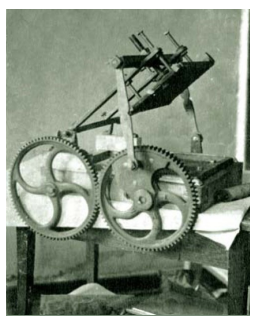

1. Друкарський
2. Ткацький
3. Для чеканки бойових відзнак

16 **Хто зображений на фото?**

1. Андрей Шептицький
2. Роман Сушко
3. Андрій Мельник

17 **Напад на яке місто став першим боєм УПА проти нацистів?**

1. Житомир
2. Володимирець
3. Коростень

18 **Установіть відповідність між прізвищами та псевдо діячів:**

1. Роман Шухевич.
2. Тарас Боровець.
3. Григорій Перегіняк.

А. Коробка.
Б. Тарас Бульба.
В. Тарас Чупринка.

19 **Біля цього села, в урочищі Гурби, відбувся найбільший бій УПА з військами НКВД. На боці НКВД було не менше 15 тисяч бійців, танки й авіація. Назва цього села походить від чоловічого імені. Назвіть його:**

1. Антонівці
2. Нові Петрівці
3. Васильків

20 **В якому місті загинув крайовий провідник на східноукраїнських землях Дмитро Мирон –"Орлик"? На місці його перестрілки з гітлерівцями встановлено пам'ятну дошку:**

1. Кривий Ріг
2. Рівне
3. Київ

4 РІВЕНЬ

1	**Депортація – це:** 1. Примусове перебування особи у віддаленій місцевості. 2. Повернення на батьківщину з поновленням громадянських прав. 3. Примусове виселення особи, групи осіб або народу з місця постійного проживання.	2	**Командиром першої сотні УПА був:** 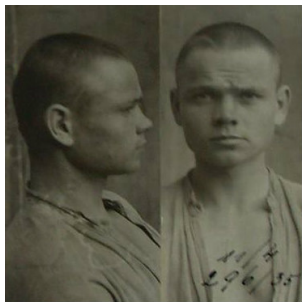 1. Григорій Перегіняк 2. Дмитро Клячківський. 3. Іван Климишин.
3	**Його батько – Андрій – був священиком, двоє братів – Василь та Олександр, загинули в нацистському концтаборі Аушвіц. Прізвище з іспанської перекладається, як прапор.** **Про кого йдеться?** 1. Ярослав Стецько 2. Степан Бандера 3. Микола Козак	4	**Узагальнена назва структурного підрозділу ОУН із конкретною функцією: господарською, медичною, ідеологічною тощо:** 1. Департамент 2. Референтура 3. Екзекутива

5	**Назвіть відповідник повстанській чоті в ЗСУ:** 1. Батальйон 2. Взвод 3. Рота	6	**Скільки осіб пройшло через лави УПА за весь час її існування?** 1. 50 тисяч 2. 80 тисяч 3. 100 тисяч
7	**“Пашні буряки” – це:** 1. Радянський агітаційний плакат за вступ до колгоспів селян Західної України. 2. Методичний посібник із конспірації Василя Кука. 3. Збірка оповідань підпільної письменниці Богдани Світлик – “Марії Дмитренко”.	8	**Як сьогодні називалася б Українська головна визвольна рада?** 1. Верховна Рада України 2. Кабінет Міністрів України. 3. Міністерство оборони України.
9	**Як називалася сталінська депортація родин повстанців та оунівців із Західної України до Сибіру в жовтні 1947 року?** 1. Акція «Вісла» 2. Операція «Запад» 3. Вирівнювання кордону	10	**Як називалася акція із депортації українського населення з південно-східних регіонів Польщі вглиб країни, організована польською комуністичною владою?** 1. «Вісла» 2. «Запад» 3. «Буря»

11 **Навмисний зрив роботи, що полягає в прямій відмові від неї або у недбалому виконанні – це:**

1. Диверсія
2. Саботаж
3. Атентат

12 **Яке твердження про Степана Бандеру відповідає дійсності?**

1. Особисто брав участь в атентатах проти польських посадовців.
2. Був головнокомандувачем УПА.
3. Очолював ОУН (революційну) та її закордонні частини.

13 **Установіть відповідність між абревіатурою та назвою структури:**

1. ГВШ.
2. УНС.

А. Український національний союз.
Б. Українська народна самооборона.
В. Гірська військова школа.
Г. Головний військовий штаб.

14 **Що таке Українська народна самооборона?**

1. Козацькі загони, які воювали з повстанцями.
2. Відділи червоних партизанів.
3. Військові формування в Галичині, з яких утворено УПА-Захід

15 **Яке твердження про походження назви "Українська повстанська армія" є правдивим?**

1. Це назва групи Юрія Тютюнника, що в 1921 році вирушила у Другий Зимовий похід.
2. Запропонував керівник Українського штабу партизанського руху Тимофій Строкач.
3. Так постановила Українська Головна Визвольна Рада.

16 **Установіть відповідність між прізвищами діячів і фактами їхньої біографії:**

1. Степан Бандера.
2. Дмитро Клячківський.

А. Співорганізатор і Головний командир Української повстанської армії, командир УПА-"Північ", загинув 12 лютого 1945 року в бою з НКВД.
Б. Засновник і провідник ОУН (революційної), з літа 1941-го до осені 1944-го пробув у нацистському концтаборі, вбитий у жовтні 1959-го в Мюнхені.

17 **Хто є автором нагород УПА?**

1. Георгій Нарбут
2. Ніл Хасевич
3. Василь Кричевський

18 **У 1947 році Михайло Сорока організував підпільний "Заполярний Провід ОУН". Де це відбулося?**

1. У Воркуті в ГУЛАГу
2. В Мурманську
3. На Камчатці

19	**У чому полягала реорганізація УПА, яку Роман Шухевич здійснив 1949 року через посилення тиску з боку НКВД?** 1. Об'єднав сотні в курені, а ті – в полки. 2. Реорганізував армію: поранені та хворі мали легалізуватися, а інші перейти до підпільної мережі ОУН. 3. Оголосив про повну мобілізацію чоловіків від 18 до 48 років.	20	**На теренах Галичини діяла сотня Володимира Верещинського – "Ясміня", названа на честь поеми Тараса Шевченка про учасників антипольської боротьби XVIII століття.** 1. Єретики 2. Гайдамаки 3. Гамалія

5 РІВЕНЬ

1	**Установіть відповідність між іменем та творами письменника:** 1. Оксана Забужко. 2. Марія Матіос. А. "Музей покинутих секретів» Б. «Солодка Даруся".	2	**Установіть відповідність між іменем письменника та фактами його біографії:** 1. Іван Лозов'ягін. 2. Андрій Кокотюха. А. Уродженець Полтавщини, перший твір вийшов 1926 року під псевдонімом Іван Багряний, брав участь у створенні УГВР, автор пригодницького роману "Тигролови" про долю людини в тоталітарній системі. Б. Сучасний український письменник, журналіст, автор дитячої літератури, детективів, пригодницьких історичних романів, зокрема повстанської трилогії "Червоний".

3 **Через що розпочалося польсько-українське протистояння?**

1. Українці хотіли приєднати західноукраїнські землі до Польщі. Поляки не погоджувалися.
2. Польське підпілля домагалося включення Західної України до складу. Польщі. Українці вважали ці землі своїми.
3. Поляки та українці спільно виступали проти нацистів. Протистояння не було.

4 **"Ми недооцінили сили вашої Служби безпеки. Думали, що легше буде працювати серед вас, ніж серед німців, і помилилися…", – так відгукувалися чекісти про націоналістичну спецслужбу. Її засновником і довголітнім керівником був "Михайло", він же "Григір", "Дем'ян". Посмертно його підвищили до генерала контррозвідки УПА. Про кого йдеться?**

1. Петро Федорів.
2. Микола Арсенич.
3. Микола Козак.

5 **Установіть відповідність між званнями в УПА та сучасних ЗСУ:**

1. Сотник.
2. Хорунжий.
3. Стрілець.

А. Рядовий.
Б. Капітан.
В. Лейтенант.

6 **Сьогодні в Україні вояки УПА мають статус:**

1. Ветерани Другої світової війни.
2. Борці за незалежність України.
3. Діти війни.

7 **Поставте підрозділи в порядку зростання їх чисельності:**

1. Рій.
2. Курінь.
3. Чота

8 **Установіть відповідність між прізвищами діячів і фактами їхньої біографії:**

1. Роман Шухевич.
2. Тарас Боровець.

А. Від грудня 1943-го – Головний командир УПА, загинув 5 березня 1950 року у Львові.
Б. Засновник військових формувань "Поліська січ", Українська повстанська армія, в листопаді 1943-го ув'язнений у концтаборі, помер на еміграції.

9 **Які стосунки були між УПА і червоноармійцями?**

1. Намагалися уникати сутичок і закликали до спільної боротьби проти сталінського режиму.
2. Вступали у фронтові бої із Червоною армією, щоб не дати їй просунутись на захід.
3. Ніколи не перетиналися.

10 **Про яку дату йдеться в постанові Української Головної Визвольної Ради:**

1. 22 червня 1941 року
2. 14 жовтня 1942 року
3. 1 вересня 1939 року

11 **Як називали примусових працівників на нацистських промислових і сільськогосподарських підприємствах?**

1. Фрілансери
2. Остарбайтери
3. Колаборанти

12 **Установіть відповідність між абревіатурами та реальними структурами:**

1. СКВ. 2. УЧХ.

А. Управління чотових і хорунжих.
Б. Самооборонні кущові відділи.
В. Український червоний хрест.
Г. Самозарядний кулемет великокаліберний.

13 **Про кого йдеться? Родом із Полтавщини, агроном, представник Української Центральної Ради. Проходив у справі "Спілки визволення України". Президент Української головної визвольної ради.**

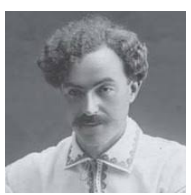

1. Петро Полтава
2. Дмитро Клячківський
3. Кирило Осьмак

14 **На початку 1946 року радянський режим розмістив у населених пунктах Західної України понад 230 тисяч військовослужбовців, аби "перекрити кисень" повстанцям, і провести Вибори до Верховної Ради СРСР. Під час тієї операції загинуло близько 5 тисяч вояків УПА. Як називалася та операція?**

1. "Буря".
2. "Велика блокада".
3. "Бліцкриг".

15 **Установіть відповідність між подіями та датами:**

1. Бій УПА з НКВД біля урочища Гурби.
2. Великий рейд сотень "Громенка", "Бурлаки", "Бродича".
3. "Велика блокада" у Західній Україні.

А. Січень-травень 1946 року.
Б. 21-25 квітня 1944 року.
В. Квітень-вересень 1947 року.

16 **Відновіть текст маршу "Чорного лісу" повстанського поета і публіциста Михайла Дяченка – "Марка Боєслава":**

Ми смілі воїни, суворі, нам батько – гнів, а мати – месть.

Брати ми _____ і просторів, борці за волю, славу й честь.

1. Лісу
2. Волі
3. Грому

17 **Центральний друкований орган Організації українських націоналістів називався:**

1. «Ідея і чин»
2. «До зброї»
3. «Воля народам»

18 **Як нацисти поставилися до проголошення Акта відновлення Української державності?**

1. Розподілили між лідерами ОУН посади в Українському державному правлінні.
2. Підписали Договір про дружбу між Німеччиною та Україною.
3. Провели масові арешти активістів ОУН і ув'язнили її лідерів у концтаборах.

19	**Як називається багатосерійне видання документів і матеріалів з історії Української повстанської армії, започатковане в Канаді колишніми вояками й істориками?** 1. "За що боролася УПА?". 2. "Повстанець". 3. "Літопис УПА".	20	**З якою метою сотня "Громенка" здійснила в 1947 році Великий рейд через Чехословаччину, Австрію до Баварії?** 1. Щоб емігрувати на Захід та уникнути переслідування НКВД. 2. Для спростування заяв СРСР про ліквідацію УПА й інформування Європи про визвольну боротьбу Українського народу. 3. Щоб зібрати пожертви для подальшої визвольної боротьби Українського народу проти комуністичного режиму.

6 РІВЕНЬ

1	**"Бюро інформації УГВР уповноважене поінформувати..., що після смерті генерал-хорунжого УПА Романа Шухевича… пост Голови Генерального Секретаріату УГВР та Головного командира УПА обняв полковник УПА Василь Коваль. 8 липня 1950 року".** **Про кого йдеться в документі?** 1. Дмитро Клячківський 2. Василь Кук. 3. Михайло Сорока.	2	**Хто є автором слів?:** **"Я не можу битися зброєю... Я, каліка, б'юся в той час, коли багато людей у світі не вірять, що така боротьба можлива. Я хочу, щоб світ знав, що визвольна боротьба триває, що українці б'ються".** 1. Роман Шухевич. 2. Дмитро Клячківський. 3. Ніл Хасевич.
3	**Про які групи начальник Управління НКГБ доповідав Хрущову: "..Наприкінці 1941 року в м. Сталіно [Донецьк] із Західної України прибули групи бандерівського "Проводу". Завдяки їм в області утворені значні осередки ОУН – від 300 до 60 осіб. Вступають до них переважно інтелігенція та молодь...".** 1. Похідні групи 2. Зв'язкові групи 3. Загони УНРА	4	**Хто є автором слів?:** **«Коли поміж хлібом і свободою народ обирає хліб, він зрештою втрачає все, в тому числі і хліб. Якщо народ обирає свободу, він матиме хліб, вирощений ним самим і ніким не відібраний»** 1. Євген Коновалець 2. Роман Шухевич 3. Степан Бандера

5	**Установіть відповідність між прізвищами діячів і фактами їхньої біографії:** 1. Василь Івахів. 2. Петро Федун . А. Уродженець Львівщини, лейтенант 6Червоної армії, полковник УПА, псевдо "Полтава", автор праці "Хто такі бандерівці та за що вони борються". Б. Псевдо "Сом", організатор і перший командир УПА на Волині, підполковник УПА посмертно, загинув у бою 1943 року.	6	**Установіть взаємозв'язок між Генеральною воєнною округою та її базовою оперативною територією:** 1. УПА-Північ. 2. УПА-Захід. 3. УПА-Південь. А. Полісся і Волинь. Б. Поділля і Південна Волинь. В. Галичина, Закерзоння та частина Закарпаття та Буковини.
7	**Які наслідки мало завершення Другої світової війни для українського і польського народів?** 1. У ПНР залишилися західноукраїнські землі. 2. Переділом кордонів між ПНР та УРСР і взаємними депортаціями населення. 3. І східнопольські, і західноукраїнські терени окупував СРСР.	8	**На замовлення Компартії фейлетоніст написав збірку "Самостійна дірка". Після її виходу письменникові подякували учасники визвольного руху за поінформування радянського суспільства про те, що Українська повстанська армія продовжує боротьбу. Як звати цього гумориста?** 1. Павло Глазовий 2. Павло Губенко 3. Степан Олійник

9	**Про кого йдеться?: Письменник і поет. Під час Української революції брав участь у звільненні Одеси від більшовиків. 1943-го долучився до визвольного руху. Став лікарем в УПА. Наступного року був замордований НКВД.** 1. Юрій Липа 2. Юрій Клен 3. Михайло Драй-Хмара	10	**Установіть відповідність між назвою і тематикою творів Уласа Самчука.** 1. "Чого не гоїть вогонь". 2. "Марія". 3. "Планета Ді-Пі". А. Голодомор в Україні 1932-1933 років. Б. Боротьба УПА. В. Життя українців у таборах для переміщених осіб.

11 **Якого документа стосується цитата?: "Боротись за повне визволення всіх українських земель і народу від загарбників та здобути Українську Самостійну Соборну Державу...".**

1. Присяга вояка УПА
2. Акт відновлення Української держави.
3. Відозва Першої Конференції поневолених народів.

12 **Для компрометації повстанців в НКВД були спеціальні формування. Його бійці в однострояхУПА чинили насильство над мирними мешканцями. Як чекісти називали ці підрозділи?**

1. Агентурно-бойові групи
2. Винищувальні батальйони.
3. Групи охорони громадського порядку.

13 **"Український народ не хоче й не буде кров'ю рятувати Німеччину... Ми боремося за Українську державу, а не за чужий імперіалізм. Ми мусимо берегти наші сили, бо ми впевнені, що війна надасть нам державу…". Таку позицію у зверненні до українського народу в роки Другої світової війни проголосив:**

1. Очільник рейхскомісаріату «Україна».
2. Провід Організації українських націоналістів.
3. Керівник Українського штабу партизанського руху.

14 **Установіть відповідність між прізвищами діячів і фактами їхньої біографії:**

1. Микола Лебедь.
2. Євген Стахів.

А. Організатор підпільних осередків ОУН на Донбасі, член Закордонного проводу Української головної визвольної ради, викривав міф про "Молоду гвардію".

Б. Заступник керівника Проводу ОУН (б), Міністр державної безпеки Українського державного правління, очільник Генерального секретаріату закордонних справ УГВР, після війни мешкав у США.

15 **Установіть відповідність між подіями та датами:**

1. Проголошення незалежності України.
2. Початок першого Великого Збору УГВР.
3. Перший бій УПА з нацистами.

А. 7 лютого 1943 року.
Б. 24 серпня 1991 року.
В. 11 липня 1944 року.

16 **Установіть відповідність між прізвищами підпільниць і їхньою діяльністю:**

1. Наталя Березинська.
2. Катерина Зарицька – "Монета".

А. Учасниця визвольного руху, дружина Романа Шухевича, неодноразово засуджена. КГБ припинило переслідувати її лише після розпаду СРСР, померла 2002 року у Львові.

Б. Учасниця визвольного руху, зв'язкова Головнокомандувача УПА Романа Шухевича, засуджена до 25 років позбавлення волі, нині у Львові є вулиця на честь її родини.

17 **Яку позицію займав Провід ОУН (б) у відносинах із Повстанською армією Бульби-Боровця?**

1. Шукав компромісу для об'єднання мирним шляхом, але зрештою вдався до силових маневрів.
2. Ігнорував численні звернення бульбівців щодо об'єднання в єдину силу.
3. Нейтральну, бо кожне з формувань воювало окремо.

18 **В УПА за всю історію було дев'ять генералів. Семеро отримали це звання посмертно і лише двоє – за життя. Хто ці двоє?**

1. Роман Шухевич і Дмитро Клячківський.
2. Роман Шухевич і Василь Кук.
3. Дмитро Маївський і Дмитро Грицай.

19	**“Раптом умирає Сталін. В’язні [політичні] мають надію на амністію. Але даремно… В нас почали стріляти... Це була тільки проба нервів. Генеральний наступ почався тоді, коли начальник управління Горлагу вернувся із Москви…”. Так згадував про протест українців його організатор Євген Грицяк. Провідну роль табірному страйку відіграли колишні бійці УПА. Вони похитнули тоталітарну систему ГУЛАГу. Про яку подію йдеться?** 1. Празька весна. 2. Падіння Берлінської стіни. 3. Норильське повстання	20	**Про кого йдеться? Уроджена Житомирщини. 1942-го долучилася до ОУН. 1944 року арештована НКВДистами і завербована під агентурним ім’ям “Апрєльская”. В УПА зізналася і стала подвійним агентом. Загинула 1950-го в бою з НКВД.** 1. Людмила Фоя 2. Катерина Зарицька 3. Людмила Фоменко

ЗМІСТ

Вступ 3
Готуючись до війни 4
«Українське питання» на початку Другої світової 5
Акт відновлення Української держави 8
Українська національно-революційна армія 9
Масові арешти націоналістів 10
1942 рік. Розгортання підпільної антинацистської боротьби 11
Нова хвиля арештів оунівських активістів 14
Творення підпільної армії та перший бій 15
Розгортання українсько-польського протистояння 18
Війна з нацизмом у Галичині: Українська народна самооборона 19
Імперія завдає удар у відповідь 20
Україна у вогні: УПА в 1943 – 1944 роках 26
Українська головна визвольна рада 29
Озброєння 34
Однострій 36
Ранги УПА 37
Нагороди і відзнаки 38
Запілля 40
Український Червоний хрест і медичне забезпечення УПА 42
Війна з радянськими партизанами 44
Бій під Гурбами 45
Протистояння із НКВД 46
Закерзоння 47
Рейд на Захід 52
Реорганізація підпілля 53
Інформаційна війна 56
Помста Москви 63
Депортації 66

Останні 70
Повстанці в ГУЛАГу 71
Слід в історії 74
Корисні посилання 76
Орієнтовний перелік фільмів 78
Добірка тематичної художньої та мемуарної літератури 80
Добірка повстанських пісень 81
Питання до гри 91